

LİBERAL ADALETİN İKİ FARKLI GÖRÜNÜMÜ: JOHN RAWLS VE ROBERT NOZİCK “Hakkaniyet Olarak Adalet” Eleştirisinden “Yetkisel Adalet” Eleştirisine

*Arş.Gör.Rabia Sağlam**

GİRİŞ

Gelir ve servetin hangi ölçütlere göre paylaşılacağı problemi, hukuk ve siyaset felsefesinin ortak araştırma alanlarından biridir. Gelir dağılımının adalete uygunluğunun sorgulanması ve hukuksal uygulamanın hangi dağıtım ölçütüne göre belirleneceği ise hukuk felsefesinin öncelikli araştırma konusudur. Hukukun gerçekleştirmeye çalıştığı nihai amacın adaleti gerçekleştirmek olduğu varsayılırsa, “gelir dağılımının adalete uygunluğu nasıl sağlanabilir?” sorusuna bir cevap bulmak son derecede önemlidir. Hukuk “gelirleri en âdil şekilde paylaşırın” diyerek soyut ve genel bir kriter belirler. Oysa en âdil olanın ne olduğunu açıklığa kavuşturmak başlı başına bir problemdir¹.

Adalet duygusu, insanların sahip olduğu doğal yetenek, sağlık, aile, çevresel koşullar, şans, çaba ve emek gibi birçok faktörün gelir dağılımında belli ölçüde dikkate alınmasını öğütler. Örneğin engelli/sağlıklı olan ya da yoksul/zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen veya liyakate uygun/uygun olmayan yollardan azami bir refah düzeyine erişen kişilerin gelir dağılımdan eşit pay alması adalet duygusunu zedeler. Çağdaş liberal adalet teorileri tam bu bağlamda adil olanın yanına “bireysel hak” ya da “fırsat eşitliği”ni koyarak gelir ve servet dağıtımının ölçütünü farklı yöne doğru çevirmiştir. Bunlardan en önemlisi Rawls’un “hakkaniyet olarak adalet” (justice as fairness) teorisi ve Nozick’in “yetkisel adalet”² teorisidir.

* Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi.

1 Vecdi Aral, “Hukuku Bilim Yapan Nedir?”, **İnsan Özgür mü?**, İst. Barosu Yay., 2004. s. 356.

2 Nozick’in “The Entitlement Theory” olarak ifade ettiği adalet teorisi Türkçe metinlerde “hakediş teorisi” ya da “hakediş adaleti” şeklinde çevrilmiştir. Ancak “hakediş” kavramı oldukça kapsamlı bir ifade olduğundan “deserve” ve “entitlement” kavramlarının farklı anlamlarını gözden geçirir. İngilizce “deserve” ve “entitlement” kelimeleri “haketme”

Rawls'un adalet teorisi, insanın sosyal yapının dinamiklerinden etkilenmesinin olumsuz sonuçlarının bir şekilde telafi edilmesini öngörür. Rawls'a göre bireyler, sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri giderebilme hususunda ahlâkî ve siyasi anlamda sorumludur. *A Theory of Justice* (Bir Adalet Teorisi-1971) kitabındaki temel amacı toplumsal işbirliğinden doğan menfaatlerin ve yükümlülüklerin hakkaniyete uygun bir dağıtımını yapabilmektir. Eşit özgürlük ilkesi, gelir ve servet dağılımına ilişkin refah yaratma projesinin yaratacağı sonuçlardan etkilenmeksizin temel ölçüt olarak benimsenir. Ekonomik eşitsizliklerin dezavantajlılar lehine yeniden düzenlenmesini öngören farklılık ve fırsat eşitliği ilkeleri ise sosyal adaleti yeniden biçimlendirerek en kötü durumdakilerin yararına olan yeni bir dağıtım adaleti sunar.

Nozick ise adaleti sağlamaya girişen bir siyaset ve hukuk teorisinin bireylerin haklarını hiçbir şekilde ihlal etmemesi gerektiğini ifade eder. *Anarchy, State and Utopia* (Anarşi, Devlet ve Ütopya- 1974) kitabına "bireylerin hakları vardır ve hiç kimse bu hakları sınırlayamaz" diyerek başlaması, âdil olanın yegâne belirleyici ölçütü olarak "bireylerin hakları"nın aldığını gösterir. Nozick'in bireysel hak ve özgürlüklere verdiği bu değer sosyal adaleti reddeder. Birincil değer olarak bireysel hak ve özgürlüklerin önemini vurgularken sosyal adalet yaklaşımının yeniden dağıtım politikasını eleştirir. Yeniden dağıtıcı bir adalet, insanların sahip olduğu şeyler üzerinde diğer tüm insanların kısmi hakları olduğu ve bu hak nedeniyle refahın yeniden dağılımına ilişkin her türlü adalet talebinin makul karşılanması gerektiği düşüncesine dayanır. Bu, Nozick'in bakış açısına göre -bireylerin hak ve özgürlüklerine müdahale etmeyi gerektireceğinden- kabul edilemez bir düşüncedir. Nozick, adaleti, doğrudan piyasa mekanizmasının kuralları ve bireysel hakların üstünlüğüyle ilişkilendirir ve ortaya koyduğu "yetkisel adalet teorisi"nin merkezi iddiası özel mülkiyetin vazgeçilmezliği'dir.

anlamında kullanılsa da ikisi arasında ince bir anlam farkı vardır. "Deserve" kavramında, herhangi bir şeyi onu elde etmek için belirgin bir gayret sarf etmemiş olsak bile haketme, yani ona layık olma yönü ağırlıklıdır. "Entitlement" da ise, herhangi bir şey, gayret harçayarak veya çaba göstererek elde edilmektedir. Buna göre, "Entitlement" her hangi bir şekilde hak edilen şey üzerinde yetki sahibi olmayı da arar. (Atilla Yayla, **Liberalizm**, Ankara: Liberte Yay., 2002, s.107.) Bundan dolayı liberal teoriler arasında "deserve" kavramıyla kişinin herhangi bir emek harcamasa da bazı şeylere layık olması gerektiğine dayanan pozitif özgürlük ve refah adaleti (sosyal adalet) kastedilmektedir. Nozick ise buna karşıtlığını adalet teorisine "The Entitlement" diyerek ifade eder. Burada vurgulanan ise negatif özgürlük yanlılığı ve usûlî adalet (piyasa adaleti) teorisidir. Liberal adalet teorileri arasındaki bu farkı belirtmek açısından makalede, Nozick'in hakediş teorisi, "yetkisel adalet teorisi" , "yetkilenme teorisi" ya da "yetkisel hakediş teorisi" şeklinde ifade edilmiştir.

Bu açıdan, Rawls'un ve Nozick'in gelir ve servet paylaşımına ilişkin ortaya koydukları adalet ölçütlerinin açıklanması çağdaş liberal adalet kavramının da dönüşümünü görmek açısından önemlidir. Rawls'un, refah devleti politikalarının neo-liberal düşünürler tarafından eleştirilmeye başlandığı bir dönemde sosyal adaleti desteklemesi, buna karşıt olarak Nozick'in yeniden dağıtımçı politikaları bireylerin haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle reddetmesi çağdaş liberal adalet kavramının iki farklı yönünü gözler önüne serer. Bu makalede, Rawls'un *A Theory of Justice* kitabı referans alınarak hakkaniyet olarak adalet kavramı ile Nozick'in, Rawls'un teorisine eleştirel bir doğrultuda geliştirdiği yetkisel adalet teorisi analiz edilmiş ve her iki teoriye yönelik eleştirilere yer verilmiştir.

1. JOHN RAWLS VE HAKKANİYET OLARAK ADALET

1.0. Başlangıç Durumu ve Adalet İlkeleri

Rawls adaleti, "düşünce sistemlerinin ilk erdeminin 'doğruluk' (truth) olması gibi toplumsal kurumlarında ilk erdemi adalettir" şeklinde tanımlar. Toplumsal kurumların âdil olup olmamasını sorgulayarak adalet teorisine başlayan Rawls, öncelikle adaletin konusunun "temel toplumsal yapı" hatta tam olarak "başlıca toplumsal kurumlar açısından sosyal işbirliğinden kaynaklanan avantajların bölüşümünün belirlenmesi ve temel hak ve görevlerin dağıtılması olduğunu" belirtir. Temel kurumlardan anlaşılan ise siyasal, ekonomik ve sosyal düzen ilkeleridir. Bundan dolayı düşünce ve vicdan özgürlüğü, rekabetçi piyasa ekonomisi, özel mülkiyetin korunması ve tek eşli aile yapısı temel toplumsal kurum örnekleridir³.

Rawls'un başlangıç aşaması adalet ilkelerinin ne olacağı ve bu ilkeleri insanların tarafsız ve eşit olarak nasıl belirleyecekleri sorundur. Toplumun temel kurumları, insanların "farklı yaşam beklentilerine" karşılık adaletli uygulamaları içerebilecek midir? Sezgisel adalet duygusu Rawls'un "başlangıç durumu" (orijinal position) dediği aşamanın makul kabul edilebileceğini varsayar; zira başlangıç durumunda tüm bireylerin eşit ve rasyonel bir kavrayışa sahip olduklarını ve bundan dolayı adalet ilkeleri üzerinde uzlaşabileceklerini ifade eder.

Hakkaniyet olarak adalet düşüncesini Locke geleneğinin bir takipçisi olarak toplumsal sözleşme varsayımına dayandırır ve "doğa durumu"ndan farklı olarak daha soyut bir düzlemde başlangıç durumu kurgular. Bu başlangıç durumunun biçimsel özelliklerini âdil kılabilirse bundan sonra oluşt-

³ John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press, 1971, ss. 2,7.

ruhan toplumsal yapıların da âdil olacağını belirtir. Bu yüzden, başlangıç durumunda eşit rasyonaliteye sahip insanların “bilinemezlik peçesi” (veil of ignorance)⁴ ile çevrelenmeleri gerekir.

Bilinemezlik peçesi arkasında, kimse toplumdaki konumunu, sosyal statüsünü ya da sınıfsal konumunu bilmez; benzer şekilde fiziksel ve aklı kapasitesini, doğal beceri ve yeteneklerin dağılımındaki talihini de bilmez. Taraflar, adalet ilkeleri üzerinde uzlaşabilecek kadar adalet duygusuna ve rasyonel bir varlık olmaları nedeniyle de kendi öz çıkarlarını ölçebilecek yeterliliğe sahiptir. Taraflara dar bir alanda bilgi ve duygu bahşeden Rawls, adalet ilkelerinin bilinemezlik peçesi arkasında seçilmesinin toplumsal sürecide âdil kılacağını ifade eder: “Bu durum, kimsenin adalet ilkelerini seçerken, toplumsal koşulların belirsizliğinden ya da doğal şansın sonuçlarından etkilenmeksizin avantajlı ya da avantajsız olmamasını garanti eder. Böylelikle kimse adalet ilkelerini kendi özel durumu lehine tasarlayamaz. Başlangıç durumuna ilişkin belirlenen bu koşullar, moral kişiler yani kendi amaçlarının (...) belirleyici olan rasyonel varlıklar ve bir adalet duygusuyla donatıldıkları varsayılan bireyler arasında hakkaniyetlidir”⁵.

Bilinemezlik peçesi arkasındaki moral kişilerin toplumsal kurumların hangi adalet ilkelerine göre oluşturulacağına dair verecekleri kararlarında “iyi” olanın ne olduğuna ilişkin bir öngörüye sahip olmaları gerekir. Rawls başlangıç durumunda tarafların “zayıf bir iyi teorisine” sahip olduklarını farz eder. Zayıf iyi teorisi, tarafların, özgürlük, fırsat, gelir, refah ve özsaygıdan oluşan “birincil iyiler”in (primary goods) bilgisine sahip olmasıdır. Rawls rasyonel insanların ne isterlerse istesinler, makul olanı isteyeceklerinden hareket ederek birincil iyilerin her zaman arzu edilebilir olduğunu belirtir. İnsanlar her zaman özgürlük, fırsat ve para isterler; çünkü tüm tasarımlar yaşamdaki kişisel hedeflerin gerçekleşmesini amaçlar. Dolayısıyla tarafların, başlangıç durumunda birincil iyileri isteyecekleri bilinir⁶. Böylece Rawls genel bir tanıma ulaşır: “Toplumsal birincil iyiler, (özgürlük, fırsat, gelir ve

4 Rawls’un bu kavramı Türkçe metinlerde “bilgisizlik peçesi/perdesi” ya da “cehalet peçesi/perdesi” şeklinde çevrilmiştir. Bu kavram, tarafların toplumsal rollerine ya da zekâ ve yetenek gibi çoğu şeye dair bilgileri olmasa da kendi çıkarlarına olanı keşfedebilecek derecede rasyonaliteye sahip olduklarını anlatır. “Bilgisizlik” ya da “cehalet” fazlaıyla kapsamlı bir ifade olduğundan bunun yerine “bilinemezlik peçesi” kullanılmıştır.

5 Rawls, a.g.e., s. 12.

6 Jonathan Wolff, **An Introduction to Political Philosophy**, Oxford: Oxford University Press, 1996, s. 173.

zenginlik, özsaygı), eğer bu iyilerin hepsinin ya da herhangi birinin eşitsiz dağılımı en kötü durumda olanın yararına değilse, eşit şekilde dağıtılır.”⁷

Bu şartlar altında taraflar iki adalet ilkesi seçerler:

1. “Her kişi, herkes için eşit özgürlük sistemiyle uyumlu olan eşit temel özgürlüklerin en geniş bütünsel sistemine ilişkin eşit hakka sahiptir.

2. Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler, hem

a) âdil tasarruf ilkesiyle uyumlu olarak, en az avantajlı olanların en büyük yararına, hem de

b) âdil fırsat eşitliği koşulları altında, mevki ve görevler herkese açık olacak şekilde düzenlenmelidir”⁸.

Rawls bu iki adalet ilkesi arasında hiyerarşik bir ilişki kurar. Buna göre 1. adalet ilkesi 2. adalet ilkesine, 2. ilkenin (b) bendi ise (a) bendine önceliklidir. 1. adalet prensibine “eşit özgürlük”, 2. (a) bendine “farklılık”, (b) bendine ise “fırsat” eşitliği ilkesi denmektedir⁹. Tarafların eşit özgürlük ilkesinin önceliği hususunda anlaşacaklarını varsayar. Bu, iktisadi bir fayda uğruna kişinin özgürlüğünden feragat etmemesinin rasyonel bir tavır olduğu düşüncesinden kaynaklanır. Şayet insan her koşulda özgür olduğunu bilirse, saygıya değer (onurlu) bir yaşam sürdürebileceğini de öngörebilir¹⁰.

1.1. Farklılık ilkesi ve Doğal Eşitsizlik Teorisi

Rawls’un üzerinde durduğu esas sorun farklılık ilkesinin adalet dağıtımında neden gözetilmesi gerektiğidir. İkinci prensibin; “bir eşitsizliğe, ancak, eğer eşitsizlikle birlikte olan veya ona göz yuman kurumun, bu kurumla ilgili herkesin yararına işleyeceğine inanılırsa izin verilebilir”¹¹ ileri sürdü-

7 Rawls, a.g.e., s. 303.

8 Rawls, a.g.e., s. 302.

9 Rawls birinci ilkeye “eşit özgürlük” (equal liberty), ikinci ilkeye ise “farklılık ilkesi” (difference principle) demektedir. Farklılık ilkesi hem en dezavantajlı (the least advantaged) olanın yararını hem de mevki ve görevlere ilişkin hakkaniyetli bir fırsat eşitliğinin (fair equality of opportunity) sağlanmasını öngörür.

10 İki adalet ilkesi Kant’ın kategorik imperatifinin ikinci bir formülasyonu ve orijinal durum Kantçı otonominin prosedürel bir yorumudur. Ancak Rawls’un teorisini ifade edişi ya da formüle edişi Kantçıdır; yoksa teorisinin esası ya da haklılaştırılması Kantçı anlayışa dayanmaz. İki adalet ilkesi Kant’ın kategorik imperatifinin makul bir kurgusu olmakla birlikte Rawls’un teorisinin esası Kantçı ve faydacı ilkelerin bileşiminden oluşmaktadır. (Josep M. Grcic, “Kant and Rawls: Contrasting Conceptions of Moral Theory”, **Equality and Liberty**, Ed.: J. Angelo Corlett, New York: St. Martin’s Press, 1991, ss.11,17.)

11 Rawls, a.g.e., s. 151.

ğünü belirtir. Toplumsal işbirliğinin yararları ve yükleri eşitsiz bir şekilde dağıtılacaksa, bu eşitsizliğin herkesin yararına olması gerekir. Bilinmezlik peçesi arkasında insanlar, toplumsal konumlarına dair bir bilgiye sahip olmadıklarında en az avantajlı grubun içinde olma olasılıklarına göre karar verirler ve böylelikle herkes herkesin yararına olan bir durumu da onaylamış olur.

Her katılımcı, akılcı bir şekilde kendi çıkarını korumaya çalışacağına göre, eşitsizliklerin herkesin çıkarına olduğu bir sonucu, mutlak eşitliğin elde edildiği, ama herkesin daha az aldığı bir duruma tercih edecektir. Farklılık ilkesinin işleyişini basit bir örnekle açıklamak için toplumun A ve B kişilerinden oluştuğunu varsayalım. Böyle bir toplumun adalet ilkelerini belirlemek üzere kurgulanmış bir başlangıç durumunda ise katılımcıların, iki alternatif gelir ve servet dağılımı arasında seçim yapacaklarını düşünelim. Birinci dağılımda hem A hem B 100 alacaktır. İkinci dağılımda A 105, B ise 110 alacaktır. Rawls'a göre başlangıç durumundaki katılımcılar ikinci alternatifi seçeceklerdir. Çünkü her iki katılımcıda, bilinmezlik peçesi kalktıktan sonra ikinci dağılımda daha az pay aldıkları ortaya çıksa bile, birinci dağılımda her hangi bir kişinin aldığından daha çok alacaklarını bileceklerdir. İkinci dağılımda A kişisi bile olmak, birinci dağılımda A ya da B kişisi olmaktan daha iyidir. Akılcı bir kimsenin birinci dağılımı tercih etmesi (yani bile bile daha az almayı istemesi) için neden yoktur ve bu da bize farklılık ilkesinin doğruluğunu gösterir¹².

Rawls'un teorisinde farklılık ilkesinin bir nedeni olarak ele alınan en önemli konu "doğal eşitsizlik" teorisidir. Doğal eşitsizlik teorisi başlangıç aşamasına dâhil edilmez. Toplumun temel kurumlarının âdil uygulamaları için gerekli olan birincil iyilerin bilgisine bilinmezlik peçesi arkasında sahip olan tarafların doğal verilerine dair bilgisizlikleri devam etmektedir. Doğal yetenekleri, sağlık, zekâ ve fizyolojik özellikleri doğal piyango neticesinde açığa çıkacaktır. Dolayısıyla Rawls, tarafların doğal avantaj ve dezavantajlarını bilmemeleri nedeniyle farklılık ilkesini seçeceklerini öngörür¹³.

Rawls'a göre bazı doğuştan gelen ve doğanın bağışladığı eşitsizlikler hakedilmemiş olduğundan, bu eşitsizlikler bir şekilde tazmin edilmek durumundadır. Örneğin, hiç kimse zenci veya beyaz olarak doğmayı hak etmez. Bu yüzden de, ırk ya da etnik ilişkilerin bir sonucu olarak kimse ne ödül ne de ceza hak edebilir. Adil bir toplumda yaşama ait iyi şeyler ahlâki liyakate

¹² Murat Borovali, "John Rawls ve Siyaset Felsefesi", **Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması**'na Sunuş, John Rawls, çev. Gül Evrin, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay., 1. Baskı, 2003, s. 3.

¹³ Michael Gorr, "Rawls on Natural Inequality", **Equality and Liberty**, s. 19.

göre dağıtılır. Fakat liyakat hakedilmemiş özelliklere dayanıyorsa, âdil davranmak liyakatin ödüllendirilmesi olamaz. İnsanın doğal olarak sahip olduğu beceri ve erdem, asil bir ailede doğmak ya da mirasla kazanılmış servet kadar keyfidir. Hiç kimse ahlâkî bir karakteri ya da doğal becerileri hak etmez. Çünkü bu türden kişisel özellikler, geniş ölçüde genetik donanım ve sosyal koşulların ürünü olarak ortaya çıkar ve bunlarda hiç kimsenin hak etmediği şansa bağlı etkenlerdir¹⁴.

Rawls insanın doğal piyango neticesinde sahip olduğu avantajların toplumsal alanda hakedişi meşrulaştırdığı zihniyetine karşı çıkar. İnsanın fizyolojik bütünlüğü ile yetenek, maddî ve manevî anlamda iyi bir aileye sahip olmak gibi doğal şans zincirlemesinin kişiyi toplumsal statüsü itibarıyla hakkaniyetli bir konuma sokmadığını iddia eder. Doğal piyango olumlu verilerini kullanarak kişinin herhangi bir kazancı hakettiğini söylemek yersizdir. Yetenekli birinin gelir ve serveti daha fazla hak ettiği söylenemez, ancak en kötü durumda olanın yararına olacaksa bu geliri hakettiğinden bahsedebiliriz. Bundan dolayıdır ki, doğal eşitsizliklerin yarattığı hakedilmemiş konumlar, farklılık ilkesi sayesinde hafifletilmeye çalışılır.

Rawls hakedilmeyen eşitsiz durumları, toplumsal birincil iyiler olan özgürlük, fırsat ve gelir açısından düzeltmeyi ya da gidermeyi önerir. Farklılık ilkesi bu açıdan en kötü durumda olanın kim olduğunu belirlemek için, gelir, refah, özgürlük, fırsat ve haklar bakımından en avantajsız durumda olanı ölçüt alır. En avantajsız grubun birincil değerler açısından belirlenmesi, rastlantı sonucu ortaya çıkan dezavantajlı durumların ne olacağı sorusunu akla getirir. Rawls doğal eşitsizliklerin toplumsal hakedişleri âdil kılabilmesi için fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiğini cevap olarak bize sunar. Fırsat eşitliğinin sağlanması ile bu doğal rastlantının olumsuzlukları bir ölçüde hafifletilmeye çalışılır. Örneğin herkese ücretsiz eğitim alma fırsatı sağlanmış ise, zengin bir ailenin çocuğu ile yoksul bir ailenin çocuğu olan kişiye, kamusal bir mevki için sınav yapılması ve başarılı olanın bu mevkiye (toplumsal statü) layık olması âdildir.

Fakat Rawls, rasyonel ve ahlâkî bilinçle donatılmış bireylerin adalet ilkelere belirlerken en dezavantajlı olma durumunun sağlıksız ya da sakat kalarak da gerçekleşebileceğini öngörmez. Sonradan ortaya çıkan sakatlıklarda ya da sağlıksız durumlarda kişi birden toplumda dezavantajlı dolayısıyla eşitsiz bir duruma düşebilir. Farklılık ilkesi, en iyi durumda olanın, salt doğal yeteneklerin dağılımındaki keyfî konumu yüzünden daha fazla toplumsal

¹⁴ Larry Arnhart, **Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi**, çev. Ahmet Kemal Bayram, Ankara: Adres Yay., 2004, s. 406.

temel niteliğe sahip olmamasını ve sakat, sağlıksız ve engelli olanların, içinde buldukları durumdan dolayı toplumsal birincil iyilerden yoksun bırakılmamalarını sağlar. Ancak bu “doğal rastlantı ve toplumsal koşulların etkilerini” tümüyle hafifletmez. Çünkü doğal yeteneklere sahip olanlar, bu yeteneklerinin doğal yararını görmeyi sürdürürler. Engelli olanlar ise hak etmedikleri hâlde bundan yoksundurlar. Farklılık ilkesi engelli bir insanla sağlıklı bir insanın aynı toplumsal birincil değerlere sahip olmasını öngörebilir. Ancak engelli bir kişinin ekstra tıbbi ve ulaşım giderleri olacaktır. Kendi tercihlerinden dolayı değil de içinde bulunduğu koşullardan kaynaklanan bir engelle karşılaşmış olacaktır. Dolayısıyla farklılık ilkesi bu engeli ortadan kaldırmaz¹⁵.

Sonuç itibariyle, farklılık ilkesi açısından en dezavantajlının ne anlama geldiği iki şekilde belirlenir: İlk olarak bütün adalet ilkeleri her dezavantajlı birey göz önünde bulundurularak belirlenmez; genel olarak toplumun bir parçası olan bireyler ölçüt alınır. İkinci olarak en kötü durumda olmanın belirlenimi, ahlâkî, genetik ve nedensellik faktörlerinin dikkate alınmadığı ekonomik bir içeriğe indirgenir¹⁶.

1.2. Rawls'un Adalet Kuramının Analizi

Rawls orijinal durumda söz konusu olanın saf prosedürel adalet, bu ilkelere pratiğe aktarılan ideal olmayan kısmının eksik prosedürel adalet, piyasa sürecinde uygulanan adaletin ise tam prosedürel adalet olduğunu belirtir. Tam prosedürel adalette âdil pay eşit paydır ve bölüşüm bu öncülden hareketle yapılır. Örneğin bir pastanın âdil bölüşümü demek onun eşit bölüştürülmesidir. Burada pastayı dilimleyen, kendisi için mümkün olan en büyük dilimi, yalnızca pastayı eşit olarak bölüştürürse güvenceye alacaktır. Sonuçta âdil olduğuna karar vermek için bağımsız bir standardın ve bu sonuca götürmeyi garantiye alan bir prosedürün varlığı, tam prosedürel adaletin iki özelliğidir¹⁷.

Eksik prosedürel adalet ise, tam prosedürel adalette olduğu gibi, âdil sonuç için bağımsız bir kriter vardır, fakat böyle bir sonuca götürmeyi garantiye alan bir kriter yoktur. Örneğin ceza davasında istenen sonuç, masum olanın beraat etmesi, suçlunun mahkûm edilmesidir. Fakat yasal kurallar daima

¹⁵ Will Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 1. Basım, 2004, s. 100.

¹⁶ Roy C. Weatherford, “Discussions Defining The Least Advantaged”, **Equality and Liberty**, s. 38.

¹⁷ Solmaz Zelyut Hünler, “**Rawls ve MacIntyre: İki Adalet Arasında**”, Ankara: Vadi Yay., 1997, s. 50.

doğru sonucu garanti etmez. Bu yüzden kimi zaman suçlu serbest bırakılır, masum mahkûm edilir¹⁸.

Saf prosedürel adalette ise, bu ikisinden farklı olarak doğru sonuç için bağımsız hiçbir kriter yoktur. Bunun yerine, sonucun muhtemelen doğru veya hakkaniyete uygun olacağı türden doğru veya âdil bir prosedür vardır. Örneğin kumar oyununda, birkaç kişi bir dizi hakkaniyetli bahse girerse, son bahisten sonra kasanın dağılımı, bu dağılım her ne olursa olsun hakkaniyetlidir veya en azında hakkaniyetsiz değildir. Burada âdil bahisten, sıfır kazanç beklentisi, herkesin iradi olarak girdiği, kimsenin hile yapmadığı gibi şeyler kastedilmektedir. Bu anlamda bu tikel dağılımların hepsi, eşit olarak hakkaniyete uygundur¹⁹.

Piyasa sürecinde uygulanan tam prosedürel adalette her kişi kendi pasta dilimini güvence altına almaya uğraşır. Herkesin eşit pay alması sonucunu önceden âdil kılan bir standardın olması yeterlidir. Bu standart, piyasa aktörlerinin bağlı olduğu kurallardır. Bu kurallara göre piyasada eylemde bulunan herkes, bunun sonucunun da âdil olduğunu kabullenmiş olacaktır. Önceden bilinen prosedürün herkese eşit olarak uygulanması aynı zamanda herkesin alacağı payında âdil olmasını garantiler.

Rawls'un saf prosedürel adalet teorisi özgün bir sosyal adalet düşüncesinin ifadesidir. Adalet ilk olarak temel toplumsal kurumların yapısıyla ilişkilendirilmiştir. Buna ulaşmak için de tarafların bu toplum modelinin öncesinde adalet ilkelerini uzlaşarak belirledikleri başlangıç durumu varsayılır. Başlangıç durumunda, tarafların sözleşme koşullarını eşit ölçüde âdil kılabilirsek (aynı oranda rasyonel ve adalet duygusuna sahip olmaları) ve hepsinin de aynı adalet ilkeleri üzerinde anlaştığını farz edersek (özgürlük, fırsat, gelir ve refah, özsaygı gibi birincil değerlerin en avantajsızın yararına olacak şekilde eşitsiz dağıtılması), bundan sonra oluşan toplumsal kurumların uyguladığı adalet de hakkaniyetli olacaktır. Çünkü sözleşme öncesi, eşit rasyonaliteye sahip tarafların özgür tercihlerini kullanabilecekleri bir durum olarak kurgulanmıştır. Önceden herkes tarafından dağılımın hangi hakkaniyetli prosedürü izleyeceği üzerinde anlaşıldığında sonraki dağılım da herkes için eşit olarak hakkaniyete uygun olur.

Buradan yola çıkarak belirlenen “farklılık ilkesi” (saf prosedürel adalet) en kötü durumda olanın gözetilmesi gerektiği anlayışına dayandığı içindir ki dağıtıcı adaletin koşullarını gerçekleştirmiş olur. Dağıtıcı adalet, yani kişiyi toplumsal ve tarihsel koşulları bağlamında değerlendiren ve buna göre yarar

18 Hünler, a.g.e. s. 50.; Rawls, a.g.e., s. 85.

19 Rawls, a.g.e. s. 86.; Hünler, a.g.e., s. 51.

ve yükleri dağıtan adalet teorisi Rawls'un başlangıç durumunda asıl alınması gereken bir ilkedir. Kişiler sözleşmenin başında en kötü durumda olanın faydasına olacak tüm eşitsizlikleri kabul ederler. Eşitlikten her sapma bir anlamda en dezavantajlının menfaatine olmalıdır.

Rawls'un eşitlik anlayışı, en az avantajlı olanın yararına olma şartının gerçekleşmesiyle sınırlıdır. Bunun dışında her türlü toplumsal ve ekonomik değerlerin dağılımında tam bir eşitliğin sağlanması taraftarı değildir. Bunun yerine "birincil değerlerin" hakkaniyete uygun bir dağılımının olması yeterlidir. Sözleşmeyle belirlenen adalet ilkelerini güvence altına alma görevi ise devlettir. Devlet ekonomik ve toplumsal değerleri öncelikle eşit özgürlük ilkesini dikkate alarak dağıtır. Ardından çeşitli nedenlerle mağdur durumda olanlara fırsat, gelir ve refah yeniden dağıtılabilir. Piyasa ekonomisi de belirlenen adalet ilkelerine göre işlemelidir. Bundan dolayı Rawls, "hakkaniyet olarak adalet ilkelerinden" herhangi bir sapma durumunda, devletin piyasaya müdahalesini olumlu karşılar.

2. NOZICK'İN YETKİSEL ADALET TEORİSİ

2.0. Dağıtıcı Adalet Karşı Yetkisel Adalet

Anarşi, Devlet ve Ütopya, yazıldığı dönemin politik atmosferiyle ilişkili olarak iki temel argümanı kanıtlamayı hedefler. Bunlardan ilki, anarşist fikriyata karşı minimal bir devletin gerekliliği ikincisi de Rawls'un hakkaniyet olarak adalet teorisinin, bireylerin sahip olduğu hak ve yetkiyi hiçe sayarak yarattığı dağıtıcı/düzeltilici devlet yapısının ahlâki meşruiyetten yoksun olmasıdır. Buna göre Nozick, "dağıtım" fonksiyonuna sahip bir devletin neden ahlâken meşru olmadığını kendi adalet teorisi üzerinden açıklamaya çalışır. Dağıtım kelimesi ilk olarak kaynakların ya da üretim gelirlerinin ne şekilde paylaşılması ve kimin ne kadar hisseyi hangi ölçüte göre alması gerektiğini açıklar. Fakat Nozick açısından dağıtım konu olan kaynakların hangi kritere göre paylaşılacağı meselesi özgür bir toplum açısından gereksiz bir tartışmadır. Özgür bir toplumda farklı insanlar farklı kaynakları kontrol eder ve gönüllü takaslar ile kişilerin eylemleri sonucunda yeni kazanımlar ortaya çıkar. Böyle bir toplumda payların dağıtımını bireylerin kişisel tercihlerine ve vermeye yetkili oldukları birçok bireysel karara bağlıdır. Dağıtım piyasada kendiliğinden oluşan sözleşme ilişkisi ya da diğer eylemlerle oluşur ve bu-

nun neticesinde bireylerin sahip olduğu mülk ya da kazancın genel bir ölçüt kullanılarak yeniden dağıtımının yapılması adalete aykırıdır²⁰.

Nozick, dağıtım kavramının nesnesinin mülk adaleti olduğunu ve bir mülk dağıtımının yetkisel adalet ilkelerine uygun olduğu müddetçe âdil olabileceğini ifade eder. Yetkisel adalet ilkeleri *mülklerin ilk edinimi* (elde etme), *mülklerin bir kişiden başka kişiye transferi* (transfer) ve *mülklerle ilgili adaletsizliğin düzeltilmesi* (düzeltilme) ilkeleridir. Mülklerin ilk edinimi, kimse sahip olmadığı şeylerin ne şekilde, hangi süreç sonunda ve ne oranda özel mülkiyete geçirileceğini, mülklerin transferi ilkesi ise kişinin sahip olduğu şeyleri başka bir kişiye nasıl transfer edeceği ve bir kişinin başkasının sahip olduğu bir şeyi nasıl elde edebileceğini belirler. Nozick, dünyanın tamamıyla âdil olması durumunda mülklerle ilgili adalet ilkesinin şu şekilde açıklanabileceğini belirtir:

“1. Bir mülkü, elde etme ile ilgili adalet ilkesine uygun olarak elde eden bir kişi, o mülk üzerinde yetki sahibidir.

2. Bir mülkü o mülk üzerinde yetki sahibi olan başka birinden, transferle ilgili adalet ilkesine uygun olarak elde eden bir kişi o mülk üzerinde yetki sahibidir.

3. 1. ve 2. koşulları yerine getirmediği müddetçe hiç kimse bir mülk üzerinde yetki sahibi olamaz”²¹.

Düzeltilme ilkesi ise geçmişte bir mülk sahipliğinin elde etme ve transfer ile ilgili adalet ilkesini ihlal etmesi durumunda eğer bu adaletsizlik olmasaydı ne olurdu sorusuna cevap arar. Bazı kişiler sahip olduklarını ilk iki ilkeye uygun olmayan yollarla örneğin çalarak, kişileri dolandırarak ya da başkasının malını gasp ederek kazanmış olabilir. Düzeltilme ilkesi yetki sahibi olunan mal üzerinde geçmişe dönük bir inceleme yaparak ilk iki ilkenin ihlal edilip edilmediğini araştırır ve sonuca göre ortaya çıkan adaletsiz hakedişleri tazminat ilkesi ya da cezalandırma yoluyla telafi eder.

Yetkisel adalet ilkeleri, bir dağıtımın, eğer dağıtıma göre herkes sahip olduğu mülkler üzerinde yetki sahibi ise âdil olduğunu gösterir. Bir kişinin sahip olduğu mülk, eğer bu kişi bu mülk üzerinde elde etme ve transferle ilgili adalet ilkelerine veya adaletsizliğin düzeltilmesi ilkesine göre yetki

20 Robert Nozick, **Anarşi, Devlet, Ütopya**, çev. Alişan Oktay, İst.: Bilgi Üniversitesi Yay., 2000, s. 204.

21 Nozick, a.g.e., s. 205.

sahibi ise âdildir. Her insanın sahip olduğu mülkler âdil ise o zaman mülklerin toplam dağılım kümesi de âdildir²².

Dağıtıcı adalet için ölçüt alınan herhangi bir kalıp unsur da mülk üzerinde âdil bir yetkiye sahip olmak için gerekli koşulları ihtiva edebilir. Örneğin faydacı ya da eşitlikçi bir kriter kullanarak yeniden dağıtımı elde etme ve transfer ilkesine uygun olarak yapabiliriz. Nozick yetkisel adalet teorisini dağıtıcı adaletin çeşitli kalıplarından ayırmak için iki koşulu taşıdığını söyler: Yetkisel adalet ilkeleri tarihseldir ve herhangi bir kalıba göre oluşturulmamıştır.

2.1. Tarihsel İlkeler (Historical Principles) ve Amaç-Sonuç İlkeleri (End-Result Principles)

Dağıtımla ilgili yetkilenme teorisinin savunduğu ölçüt *tarihseldir*. Buna göre adaletin tarihsel ilkeleri, insanların geçmişteki durumları veya eylemlerinin, onların mülkler üzerindeki farklı yetki ve hakedişlerini belirlediğini savunur. Bir dağıtımdan başka bir dağıtıma geçerken ikinci dağıtım tarihi gerçeklere uygun değilse insanların mülk üzerindeki yetki ve hakedişleri ihlal edilmiş olur.

Buna karşıt olarak diğer dağıtıcı adalet türleri tarihselliği önemsemeden *mevcut zaman dilimi* (curret time-slice) içindeki koşulları ölçüt alır. Bazı yapısal ilkelerin vardığı hükümler ışığında bir dağıtımın âdil olup olmadığını bazı şeylerin nasıl dağıtılmış olduğuna bağlı olarak (kimin neye sahip olduğuna bakarak) belirler. Mevcut zaman dilimi adaleti kimin neye sahip olduğunun belirlenimine ilişkindir. O yüzden dağıtımcı adaletin bu tür tarihsel olmayan ilkelerine *amaç-sonuç ilkeleri* ya da *amaç-durum* (end-result) ilkeleri denir²³.

Faydacı, eşitlikçi ya da refahçı kalıplar mevcut zaman dilimi adaletine yani amaç-sonuç ilkelerine göre dağıtımın âdil olup olmadığı konusunda bir hüküm verir. Örneğin herhangi birinin cezalandırmayı ya da düşük bir pay almayı hak ettiren bir şey yapıp yapmadığını sordüğümüzde kişinin şu andaki koşullarına bakmak amaç durum adaleti bakımından yeterlidir. Yetkisel dağıtım adaleti ise sonuçta kimin neye sahip olduğuyula değil, geçmişte ne tür üretim süreçlerinden ne tür yetkilerin ortaya çıktığını araştırır ve buna göre dağıtımın âdil olup olmadığına ilişkin hüküm verir²⁴.

²² Nozick, a.g.e., s. 207.

²³ Nozick, a.g.e., s. 210.

²⁴ Nozick, a.g.e., ss. 208-209.

Nozick hakedişe göre dağıtım yapılmasını savunan sosyalist görüşün adalet talebinin bazı durumlarda amaç-sonuççu değil de tarihsel olabileceği iddiasını da inceler. İşçilerin çalışmalarının sonucunda ortaya çıkan ürünler ve kazançlar üzerinde hakları vardır ve işçilere hak ettiklerini vermeyen bir dağıtım adaletsizdir. İşçilerin hakedişleri geçmişe dayanmaktadır. Herhangi bir dağıtımda aldıkları karşılık sermaye sahiplerinin aynı dağıtımda aldıklarına kıyasla oldukça az miktardadır. Dolayısıyla bir sosyalist haklı olarak hak etme, üretme ve yetkilenme gibi kavramları dikkate alarak sadece sonuçtaki kazanımları önemseyen mevcut zaman dilimi yani amaç-sonuç ilkelerini reddedecektir²⁵. Bundan dolayı Nozick dağıtıma ilişkin yetkisel adalet ilkesinin, diğer dağıtıcı ölçütlerden farkını netleştirmek için ikinci bir ayırım daha yapar: Kalıplı ve kalıpsız adalet ilkeleri. Yetkisel adalet ilkeleri tarihsel olmasının yanında her hangi bir kalıbı ihtiva etmez²⁶.

2.2. Kalıplı (Patterned) ve Kalıpsız (Unpatterned) Adalet İlkeleri

Sosyalist adalet talebinde olduğu gibi diğer dağıtıcı adalet türleri de belirli şekilde geçmişteki gerçekleri yani tarihselliği göz önünde tutabilir. Nozick bu tür tarihsel olmasına rağmen yetkisel dağıtımla ilgisi olmayan adalet ilkelerine *kalıba sokulmuş adalet ilkesi* adını verir. Eğer bir dağıtım ilkesi herhangi bir doğal boyuta, doğal boyutların ağırlıklı toplamına veya doğal boyutların sıralamasına göre farklılık gösterdiğini ifade ediyorsa bu dağıtım kalıba sokulmuştur. Bir dağıtım ahlâkî erdeme, ihtiyaca, liyakate ya da topluma yararlı olma kistasına göre yapılırsa bu dağıtım doğal bir boyutu ölçü olarak kalıbını oluşturmuş olur. Örneğin ahlâkî erdeme dayanan dağıtım ilkesinin, toplam dağıtım hisseleri doğrudan ahlâkî erdeme göre farklılık gösterir. En büyük ahlâkî erdeme sahip olan kişi en büyük hisseyi alır ve gelirin paylaşımı bu hiyerarşi içinde yapılır. Aynı şekilde IQ'ya göre dağıtım kalıbında da, dağıtımı yapabilmek için kimin daha zeki olduğu ölçülür ve bu bilgi doğrultusunda gelir dağıtılır. Kim daha zekiye o daha fazla pay almayı hak eder²⁷.

Ahlâkî erdeme ya da IQ'ya dayanan dağıtım ilkeleri kalıba sokulmuş bir dağıtımı ortaya koyar. Paylaştırmayı yapabilmek için kendisine bir kalıp arar ve belirlediği kalıp doğrultusunda edindiği bilgiye göre dağıtımı yapar. Fakat her kalıba sokulmuş dağıtım ilkesinin aynı zamanda amaç durum ya da nihai sonuç ilkesi olması şart değildir. Ahlâkî erdeme göre dağıtım kalıbı tarihsel-

25 Nozick, a.g.e., s. 209.

26 Michael H. Lessnoff, **Political Philosophers of The Twentieth Century**, USA: Blackwell Publishers, 1999, s. 264.

27 Nozick, a.g.e., ss. 210–211.

dir. Çünkü kişilerin farklı hisselerini ortaya çıkaran yetkilenmeleri için geçmişteki eylemlerine bakılır. Buna karşın IQ'ya göre dağıtım kalıbı tarihsel değil amaç durum ilkesidir. Çünkü kişinin hissesinin ne kadarını hak ettiğinin belirlenimine dair geçmiş eylemlerini araştırmak yerine dağıtım yapabilmek için şimdiki koşulun derecesini önemser²⁸.

Hemen hemen tüm dağıtıcı adalet ilkeleri kalıba sokulmuş ilkelere dir. Hepsi de kişinin ahlâkî erdemine veya ihtiyaçlarına, topluma sağladığı katkıya ya da gösterdiği çabaya dayanmaktadır. Yetki sahibi olma ilkesi ise kalıba sokulmuş bir ilke değildir. Yetkisel adalet ilkesinin dağıtımında ölçüt alınan bir doğal boyut ya da küçük sayıda doğal bir boyut (zekâ ölçütü, ahlâkî liyakat ya da kişisel çaba insanda bulunan doğal boyuta göre dağıtım kalıbını oluşturur) yoktur²⁹.

Kapitalist bir toplumda bireyler arasında yapılan gönüllü sözleşme ya da takas ilişkisi neticesinde oluşan dağıtım yetkilenme teorisi açısından tarihseldir ve kalıba sokulmuş bir ilkeye dayanmaz. Bu yüzden üretim faaliyetleri bireylerin tercihlerinin ve menfaatlerinin dışında soyut adalet kavramlarına göre değerlendirilemez. Dağıtımla ilgili bir kalıp bularak buna göre paylaş-tırma yapanlar “herkese...na göre” ve “herkesten...na göre” ifadesindeki boşluğu doldurur. Ayrıca dağıtımla ilgili bu tür kalıplar üretim ile dağıtım farklı ve bağımsız konularmış gibi ele alır. Yetkilenme teorisinde ise üretim ve dağıtım iki farklı konu değildir. Süreç içinde kullanılan başkalarına ait kaynakları satın alarak veya bunlarla ilgili kira, kullanma gibi sözleşme yapan ya da sahip olduğu şeyleri başkalarına transfer eden kişi onun üzerinde yetki sahibidir. Üretim ve dağıtımın adalete uygunluğunun değerlendirilme ölçütü elde etme ve transfer ilkesidir. Dolayısıyla yetkisel mülk adaleti tarihsel ve kalıba sokulmamış olarak “herkesten tercih ettiklerine göre, herkese tercih edildiklerine göre” şeklinde ifade edilebilir³⁰.

Nozick yetkisel hakediş teorisinin adalet ilkelerini açıkladıktan sonra amaç-sonuç ve kalıplı dağıtıcı adalet uygulamalarının bireylerin haklarını ihlal etmeden gerçekleştirilemeyeceğini belirtir. Bireylerin tercihleriyle şekillenen dağıtımın âdil olmadığını ileri sürerek belirli kalıplar ile yeniden dağıtım yapmak bireylerin hak ve özgürlüklerine tecavüz etmeyi zorunlu kılar. Nozick bu savını kanıtlamak için Wilt Chamberleyn örneğini verir. Buna göre yetkisel adalet ile ilgili olmayan yani herhangi bir kalıba göre yapılmış bir dağıtım varsayar. Bu D1 dağıtımında faydacı ya da eşitlikçi kriterlere

28 Nozick, a.g.e., s. 211.

29 Wolff, a.g.e., ss. 190-191.

30 Nozick, a.g.e., ss. 214-215.

göre paylaştırılmış hisseler vardır. Chamberlein ise herhangi bir basketbol takımıyla bir yıllık sözleşme yapan gözde bir basketbol oyuncusudur. Sözleşmeye göre Chamberlein kendi sahasında yapılacak her maçta satılan bilet başına yirmi beş sent alacaktır. Sezon başladığında insanlar maç seyretmeye gelirler ve aldıkları her biletin 25 sentini Chamberlein için ayrılmış özel bir kutuya atarlar. Bir sezon boyunca bir milyon kişinin maçı izlemeye geldiği varsayılırsa Chamberlein sezon sonunda 250.000 dolar kazanmış olur. Chamberlein'in D1 dağıtımının sonucun da kazandığı 250 bin dolar ise yeni bir D2 dağıtımdır. Chamberlein bu D2 dağıtımını üzerinde hak kazanmış mıdır? 250 bin dolar kazanç meşru mudur³¹?

Nozick her bireyin sahip olduğu kaynakları istediği gibi tasarruf etme yetkisi olduğunun baştan kabul edildiği bir D1 dağıtımında, insanların bir kısmının paralarının yirmi beş sentini sinemaya gitmek ya da dergi almak yerine basketbol oyuncusu Chamberlein'e vermeyi tercih etmelerinin âdil olduğunu belirtir. Eğer D1 dağıtımını âdil bir dağıtımsa ve insanlar gönüllü olarak D1 dağıtımında elde ettikleri hisselerin bir bölümünü Chamberlein'e transfer ederek D2 dağıtımına geçtilerse kimsenin D2 dağıtımının adaletiyle ilgili bir şikâyeti olmamalıdır. D1 dağıtımında herkesin paylaşım hissesi âdilse, taraflar ellerindeki bu meşru hisseleri istedikleri gibi kullanır ve bu durum ortaya çıkan ikinci dağılımın da meşruluğuna dair bir sorun yaratmaz. Buna göre, Chamberlein'in kazandığı para üzerinde toplumun diğer üyelerinin hak iddiası olamaz. Chamberlein ile basketbol severler arasında yapılan transferden önce hiçbir hak talebi olmayan üçüncü bir tarafın transferden sonra yeni bir hak talebi doğmamıştır.

Chamberlein örneği Nozick açısından iki durumu kanıtlamayı hedefler: Bunlardan biri insanların yaşamlarına müdahale edilmeden hiçbir amaç-sonuç veya kalıba sokulmuş adalet ilkesinin sürekli olarak gerçekleştirilemeyeceğidir. Belirlenen bir dağıtıcı adalet kalıbını (eşitlikçi, faydacı) sürekli korumak isteyen biri, dağıtımdan sonra insanların elde ettiği kaynakları istedikleri gibi kullanmalarını yasaklamalıdır. Başlangıçta sağlanan kalıbın bozulması durumunda her seferinde kalıba göre yeniden dağıtımın yapılması zorunludur. Çünkü dağıtıcı adalet kalıbı, mallarını ve hizmetlerini başka insanlarla takas eden ya da dağıtım kalıbına göre yetki sahibi oldukları şeyleri başkasına veren insanlar tarafından sürekli bozulur. Dağıtıcı adalet kalıbının toplumda sürekliliğini muhafaza etmek ve insanların kaynakları üzerinde istedikleri transferleri yapmalarını engellemek için periyodik olarak dağıtım müdahalede bulunmak gerekir. Chamberlein örneğinde olduğu gibi D1 dağı-

³¹ Nozick, a.g.e., ss. 216–217.

tımına ilişkin önerilen kalıba sokulmuş her adalet ilkesi bireylerin gönüllü eylemleriyle oluşan D2 dağıtımını sonucunda bozulmuş olur³².

Chamberleyn örneğinin diğer ispatladığı şey ise kalıba sokulmuş dağıtımçı ilkelerin bireylerin haklarının sürekli ihlalini gerektirdiğidir. Dağıtımçı bir kalıp yetkisel adalet ilkelerinden farklı olarak kaynakları daha eşit ya da iyi paylaşırsa da insanlara ellerindeki kaynakları nasıl kullanacaklarına dair tercih hakkı vermez. Sürekli bir yeniden dağıtım gerektiren kalıba sokulmuş bir dağıtım, insanların gönüllü takas ya da sözleşme özgürlüklerini hatta istedikleri kişiye bağış yapma ya da hediye verme haklarını kalıpsal adaleti sağlamak adına sınırlar. Bu da yeniden dağıtımın insan hakları ihlalini gerektirdiğini gösterir³³.

Nozick, dağıtımçı adaletin kalıba sokulmuş ilkelerini savunanların aile olgusunu rahatsız edici bulduklarını söyler. Çünkü aile üyeleri, aralarında, belirlenen dağıtımçı kalıbı bozan transferler yaparlar. Aile içinde varolan sevgi bağları nedeniyle dağıtımçı kalıp her zaman bozulabilir. Örneğin ihtiyaç ya da zekâ kalıbına göre bir dağıtım yapıldığında oğlunun aldığı hisse bir anne için çoğu zaman az gelir ve elindeki kaynakların çoğunu kalıbı hiçe sayarak oğluna transfer eder. Bu durumda başlangıçta belirlenen ihtiyaç ya da zekâ kalıbı bozulmuş olur. Bunu engellemek için dağıtımçı kalıp taraftarlarının aile içi sevgiden kaynaklanan “âdil” davranışları yasaklamaları gerekecektir.

Nozick aile bireyleri arasında varolan sevgi anlayışının adalet kavramıyla aynı özellikleri taşıdığını belirtir. Sevgi ve adalet tarihseldir. Bir yetişkinin başkasına duyduğu sevgi o kişinin özelliklerine değil doğrudan kişiye yöneliktir. Bu yüzden aynı özelliklere hatta daha iyi özelliklere sahip birine karşı sevgi duyguları transfer edilemez. Sevgi, ortaya çıkmasına sebep olan özellikler değişse de varlığını sürdürebilir. Sevgi, öznesi ya da nesnesi olan kişiye bağlıdır. Aynı şekilde adalette olgusuna ya da nesnesine bağlıdır. Her ikisi de bunlardan bağımsızlaştırılıp özgün olarak varolamaz³⁴.

Dağıtımçı adaletin kalıplı ve amaç-sonuç ilkelerinin savunucularına göre bir toplumda her vatandaşın toplam sosyal ürünün bir kısmı üzerinde (bireysel veya ortak olarak meydana getirilen ürünlerin toplamında) hak iddiasında bulunma olanağı vardır. Her insanın başka insanların faaliyetleri ve ürünleri üzerinde hakkı vardır. Bu hak taleplerinin ortaya çıkmasına neden olan herhangi bir takas ilişkisi ya da bağış gibi gönüllü mübadelenin olup olmamasının önemi yoktur. Bunun anlamı, her bireyin kendi çabasıyla ya da emeğiyle

³² Nozick, a.g.e. s. 219.

³³ Nozick, a.g.e., ss. 222-223.

³⁴ Nozick, a.g.e., s. 224.

ürettiği şey üzerinde, toplumun yasal yapısı hâline dönüştürülen gözde dağıtım kalıbı adına vergilendirmeye izin verilmesidir.

Vergilendirme yoluyla ihtiyaç duyanlara hizmet vermek için gerekli kaynak tahsis edilmiş olur. Fakat Nozick hangi amaçla olursa olsun birinin mallarına el koymanın meşru olmadığını belirtir. Yeniden dağıtıcı kalıpların emek sonucu elde edilen kazançları vergilendirmesi insanları zorla çalıştırma ve köleleştirme anlamına gelir. Vergilendirme daha fazla çalışıp daha iyi yaşam standardına kavuşmak isteyen kişi ile ihtiyacı olan kadar çalışıp kalan vaktini dilediği gibi geçiren kişi arasında zorunlu bir tercih yapar. Vergi, daha fazla çalışarak daha çok kazanan kişiden alınır. Oysa boş zamanlarını daha fazla çalışmak yerine gün batımını seyrederek geçiren bir kişiden vergi alınmaz. Sinemaya gitmek için fazladan çalışan bir kişi ile gün batımını seyreden kişi arasında hangi kıstasa göre zorunlu vergilendirme yapılabilir? Daha fazla çalışanı vergilendirmek onun zorla çalıştırılması demektir. Çünkü fazla kazancının bedelini vergi vererek ödemek zorundadır³⁵. Yeniden dağıtım taraftarları ekstra bir çalışma yapmadan kolayca tatmin edilebilecek zevklere sahip olan (gün batımını seyreden) insanları göz ardı ederek hoşlandıkları şeyleri gerçekleştirmek için çalışmak zorunda olanlara ilave yük getirir. Maddiyata ya da tüketime dayanmayan bir arzusu olan kişiye istediği alternatifini hiçbir engelleme ile karşılaşmadan gerçekleştirebilme olanağı verilmesine rağmen zevkleri veya arzuları maddî şeyleri gerektiren ve bunun için gereken ekstra para nedeniyle çalışmak zorunda olan kişinin gerçekleştirebileceği şeyi vergilendirerek onu köleleştirir³⁶.

Amaç-sonuç ve dağıtıcı adalet kalıpları insanların eylemlerinin ve emeklerinin başkaları tarafından sahiplenilmesini kurumsallaştırır. Seçilen kalıbı gerçekleştirmek için gerekli olan yasal ya da politik düzenlemeler (vergilendirme gibi) bireylerin haklarını ihlal eder. Buna karşıt olarak yetkisel adalet ilkeleri bireylerin haklarına riayet eder. Tarihsel ve kalıpsız yetkisel adalet ilkelerini benimseyen bir teorisyen kendisini şu şekilde ifade eder: “Beni başkaları için katkıda bulunmaya zorlamayın ve ihtiyaç duyduğumda bana bu zorunlu mekanizmayla yardımcı olmayın”³⁷.

Nozick yetkisel adalet ilkelerinin özelliklerini diğer dağıtıcı adalet kavramlarıyla karşılaştırarak inceledikten sonra mülk adaletinin ilkelerine geri döner. Yetkisel adalet teorisiyle ilgili esas çözüme kavuşturulması gereken sorun bir mülkün nasıl başlangıçta meşru olarak birinin özel mülkiyetine

35 Harry Brighouse, **Justice**, Cambridge: Polity Press, 2004, s. 91.

36 Nozick, a.g.e., s. 227.

37 Nozick, a.g.e., s. 230.

geçtiğidir. Başlangıçtaki kazançların meşru yolla edinildiği kanatlanırsa âdil transfer ilkesi de meşru olacaktır. Tıpkı Chamberlein'e yapılan transferler gibi. Basketbol izleyicilerinin kendi tercihleri ile gelirlerinin bir kısmını Chamberlein'e aktarmaları, gelirlerinin başlangıçta elde edilme koşullarının meşru olması durumunda yetkisel adalete uygun olacaktır. Bu açıdan Nozick mülklerin ilk edinimi problemini, dağıtım zincirinin ilk halkasının nasıl yetkisel adalete uygun olarak meydana geldiğini açıklayarak aşmaya çalışır.

2.3. Mülkleri İlk Edinme Teorisi: Bir Başlangıç Olarak Locke

Nozick yetkisel adalet teorisinin çatısını kurarken Locke'a başvurur. Locke'un edinimle ilgili adalet ilkesi yetkilenme teorisinin elde etme ile ilgili adalet ilkesine yapılabilecek itirazları çözmeyi hedefler. Locke'a göre, sahipsiz bir nesne ile ilgili mülkiyet hakkı herhangi birinin ona emeğini katmasıyla ortaya çıkmaktadır. Fakat bu görüş ne kadar emek harcanacağı ve bunun sonucunda ne kadar nesneye sahip olunacağını sınırını belirlemez. Bir astronot Mars'ta bir alanı temizlerse tüm gezegen için mi yoksa sadece temizlediği alan için mi emek harcamış olur? Bu tür bir emekle tüm gezegeni mi yoksa temizlediği alanı mı kişisel mülkiyetine sokmuş olur³⁸?

Nozick bu soruların temelinde yatan asıl sorunun "bir kişinin emek harcamasının neden kişiyi o şeyin sahibi yaptığı" sorusu olduğunu söyler. Kişi kendi emeğinin sahibi olduğundan, kendi sahip olduğu emeği daha önce kimsenin sahip olmadığı şeye nüfuz ettirince o şeyin sahibi olur. Verilen emek ile karşılığında sahip olunan nesne arasındaki ilişki, verilen emeğin o şeyi geliştirmesine onu daha değerli kılmasına dayanır ve her birey değerini yarattığı bir şeye sahip olmaya hak kazanır.

Özel mülkiyetin meşru olarak ortaya çıkışı için kişinin emeğini nesneye karıştırarak yeni bir değer meydana getirmesi yeterli değildir. Locke, emeğin nesneye geçmesi yanında kimsenin sahip olmadığı bir nesneyi kendi mülkiyetine geçirecek kişinin ikinci bir ölçüye daha dikkat etmesi gerektiğini savunur: Sahiplenilen nesneden geriye diğer insanlara "yeterince ve aynı iyilikte (oranda)" bir kaynak bırakma zorunluluğu. Özel mülkiyet, toplumun diğer üyelerinin durumunu kişisel mülkiyet öncesine oranla daha kötü duruma sokmamalıdır³⁹.

Nozick, şahsi mülk öncesine oranla daha kötü durumda olmamanın anlamını şu şekilde özetler: "Herhangi biri, bir başka kişinin bir şeyi sahiplenmesi sonucunda iki şekilde kötü duruma düşer: İlk olarak belli bir şeye veya

38 Nozick, a.g.e., s. 231.

39 Wolff, a.g.e., s. 155.

herhangi bir şeye sahip olarak durumunu iyileştirme fırsatını kaybederek ve ikinci olarak sahiplenilmeden önce serbestçe kullanabildiği bir şeyi kullanamamaya. Eğer sonuçta herhangi bir şeyi artık özgürce kullanamayan insanların durumu kötüleşiyorsa bu sahiplenme meşru kabul edilmeyecek ve meşru olarak sahip olunmayan şey miras bırakılamayacak dolayısıyla mülkiyet hakkının ortaya çıkış süreci yetkisel adaletini kaybedecektir⁴⁰.

Herhangi birinin bir şeye sahip olması Lockeçu koşula ters düştüğünde, mülkiyet hakkına katı sınırlamalar getirilebilir. Örneğin bir kişi çöldeki tek su kuyusunu sahiplenemez. Aynı şekilde elindeki su kuyusu dışında, çöldeki diğer tüm kuyular kuruduğu zaman da istediği fiyatı koyamaz. Kişinin kendisinin dışında gelişen talihsiz durumlar Lockeçu koşulu devreye sokar ve mülkiyet haklarını sınırlar. Benzer şekilde bir kişinin bölgedeki tek ada üzerindeki mülkiyet hakkı, bu kişiye adanın açıklarında batan gemiden kurtulan bir kazazedeye adayı terk etmesini emretme hakkı vermez. Çünkü kazazede için yeterince ve aynı iyilikte yaşayabileceği bir standart bırakılmadığından Lockeçu koşul ihlal edilmiş olur⁴¹.

Nozick için Lockeçu koşulun ihlal edilip edilmediği konusu sadece felaket durumları yani çok sınırlı durumlar için söz konusudur. Mülkiyet hakkından doğan kullanma, yararlanma ve tasarruf etme hakları sadece diğer insanların yaşamının özel mülkiyetten sonra daha kötü duruma düşme olasılığı varsa kısıtlanır. Örneğin herhangi bir hastalığı etkili bir şekilde iyileştiren yeni bir madde üreten ve bu maddeyi koyduğu bazı şartlar gerçekleşmediği takdirde satmayı reddeden bir tıp araştırmacısı, sahiplendiği bir şeyden dolayı diğer insanların durumunu kötüleştirmez. Diğer insanlarda onun yeni bulduğu ilaç için yararlandığı kimyasal maddelere kolayca ulaşabilir ve bu ilacı yapabilirler. Tıp araştırmacısının ilacı üretmek için kolayca elde edilen kimyasal maddeleri kullanması diğerleri için yeterince ve aynı iyilikte bir durum yaratmaktadır. Bundan dolayı kullanılan araçların kıt olmaması hâlinde yeni üretilen ya da ortaya çıkarılan nesne için Lockeçu koşul ihlal edilmiş olmaz⁴².

Aynı şekilde herhangi bir kişi, insanların ulaşamayacağı bir yerde yeni bir madde bulur ve bu maddenin bir hastalığı iyileştirdiğini keşfederse maddenin tümüne sahip olur. Bu durum kimsenin durumunu kötüleştirmez. Eğer bu maddeye rastlamamış olsaydı hiç kimse de rastlamamış olacaktı ve diğer insanlarda o madde olmadan yaşamaya devam edeceklerdi. Fakat zaman

40 Nozick, a.g.e., ss. 234-235.

41 Nozick, a.g.e., ss. 237-238.

42 Nozick, a.g.e., s. 239.

geçtikçe diğer insanların o maddeyi keşfetme ihtimalleri azalacaktır. Başkasının bu maddeyi sahiplenmesi diğerlerinin nesneyi ele geçirme olasılığını ortadan kaldırır ve daha kötü duruma düşmelerini sağlar. Nozick bunun için maddenin miras bırakılmasına sınırlama getirilebileceğini söyler. Bir süre sonra maddeyi ilk keşfedenin elde ettiği özel mülkiyet hakkı miras bırakılmak yerine kamulaştırılabilir⁴³.

Nozick, Locke'ü koşulun tarihsel olduğunu belirtir: Sahiplenme ve transfer başkalarının durumunu kötüleştirmez. Locke'un mülk edinmeyle ilgili başkasının durumunu kötüleştirmeme kuralı Nozick'in yetkisel adalet ilkeleri ve özel mülkiyet teorisiyle uyumludur. Herhangi bir şeyi sahipleneni, Locke'un "yeterince ve aynı oranda" koşulunu ihlal ederse, bu sahiplenmenin sonucunda durumları kötüleşenlere tazminat vermesi gerekir. Tazminat vererek istediği şeyi özel mülkiyetine geçirebilir. Ancak tazminat ödemez ise edinimle ilgili adalet ilkesinin koşulu ihlal edilmiş olur ve sahiplenme ilkesi meşru olmaz. Locke koşulunu ihlal eden şey başlangıçtaki sahiplenme ve daha sonraki transfer eylemlerinin toplamıdır⁴⁴.

Nozick, Locke'ü koşulun yetkisel adalet teorisi ile ilişkisinin serbest piyasa mekanizmasına ters düşmeyeceğini belirtir. Bireysel edinimlerdeki adaletle ilgili yetki kavramı piyasada üretim ve dağıtım birliği içinde sonuçlanır ve bu sonuç başkasının durumunu daha kötü bir konuma sokmuyorsa veya hırsızlık, dolandırıcılık ya da sahtekârlıkla elde edilmemişse âdildir. İlk edinimdeki bu yetkisel hakediş, sonraki tüm transferleri, gönüllü bağışı ve veraset hakkını âdil kılar. Minimal devlet, serbest piyasa⁴⁵ ve Locke'ü koşul bir bütün olarak iktisadi adaleti sağlamaya yeterlidir.

Nozick yetkisel adalet ilkelerinin dayandığı ahlâkî temelin "bireyin doğal bir varlık olarak kendisine bahşedilen her şeyin yegâne sahibi olması" olduğunu söyler. Liberteryan ahlâkî ilke olarak bireylerin haklarının kutsallığı konusu, kişinin sadece soyut ve doğal bir mülkiyet hakkı olduğunu değil, bu mülkiyet hakkının kişinin bedensel ve zihinsel bütünlüğünden doğan tüm avantajları kullanması anlamına da geldiğini savunur. Buna göre kişi doğal piyango neticesinde kendisinde var olan yeteneğe, beceriye, zekâya, beden gücüne, emek ve çabaya kendiliğinden sahiptir. Tüm bunlar, kimsenin tasarlamadığı ya da herhangi bir planlama ile herkese dağıtmadığı mülkler-

⁴³ Nozick, a.g.e., s. 239.

⁴⁴ Nozick, a.g.e., s. 236.

⁴⁵ Nozick'in, minimal devlet, serbest piyasa ve bireysel haklar arasında kurduğu ilişki için bkz.; Rabia Sağlam, "Anarşizm Karşısında Liberteryanizm, Robert Nozick ve Minimal Devlet Savunusu" **Düşünen Siyaset Dergisi**, Sayı: 11 (İkinci Basım), 2007.

dir. Bireyin tüm hakları ve mülkiyet hakkı da kaynağını bireyin kendi üzerinde sahip olduğu (self-ownership) bu yetkiden alır.

Kendi kendine sahip olma ilkesi doğrudan özel mülkiyet hakkı ile ilişkilidir. Bu yüzden Nozick, Locke'un emeğin ya da çabanın toprağa karışarak özel mülkiyetin doğumunu tasvir edişinde toprağı üretim aracı olarak kullanmanın ve özel mülkiyetine geçirmenin neden daha zeki olan kişinin aklına geldiğini ya da emekler arasındaki eşitsizliğin mülk ediniminde neden meşruiyet krizine yol açmadığını sorgulamaz. Aynı şekilde kendi zekâsı ve emeğinin kendi sahibi olan kişi, bunları kullanırken, bu meşru haklarından doğan avantajları torununa miras bırakırken ya da başkasına transfer ederken de adaletle ilgili bir sorun yoktur. Kişinin kendi kendine sahip olması demek başlangıçtaki tüm edinimlerin ve sonraki tüm aktarmaların ahlâkî ve âdil olduğunu gösterir. Yukarıda işaret edildiği gibi, Chamberlein sahip olduğu yetenek sayesinde kazandığı gelir üzerinde doğrudan meşru hak sahibi olur. Kendi kendine sahip olma ilkesi, sahip olunan şeyleri kullanarak oluşan yeni transferin ya da edinimlerin tartışılmaz bir şekilde mutlak mülkiyet hakkı yarattığını kabul eder.

3. NOZICK'İN RAWLS'UN ADALET TEORİSİNE YÖNELİK ELEŞTİRİSİ

3.0. Toplumsal İşbirliği ve Adalet

Nozick yetkisel adalet kuramını ve mülkiyet teorisini açıkladıktan sonra Rawls'un adalet kuramını eleştirir ve farklılık ilkesini yetkilenme teorisi açısından değerlendirir. Rawls'un adalet ilkelerini oluşturma sürecinde varsaydığı temel argüman bireylerin bir arada yaşamaları nedeniyle aralarında toplumsal bir işbirliğinin oluşmak zorunda olduğudur. Toplumda çıkar özdeşliği olduğundan toplumsal işbirliği herkesin tek başına yaşaması hâlinde sahip olacağından daha iyi bir yaşama kavuşmasını sağlar. Fakat toplumsal işbirliğinin sağlayacağı çıkar özdeşliği yanında çıkar çatışmaları da vardır. Bazı insanlar katılımları neticesinde elde edilen büyük menfaatlerin diğer insanlarla birlikte paylaşılması aşamasında kendi amaçları için daha büyük hisseyi almayı tercih edebilirler. Toplumdaki bu avantaj dağılımını uygun bir şekilde yapabilmek için de ilkeler setine yani sosyal adalet ilkelerine ihtiyaç vardır. Sosyal adalet ilkeleri, bireylerin toplumun temel kurumlarındaki haklarını ve görevlerini belir ve toplumsal işbirliğinin menfaat ve yükümlülüklerinin doğru bir şekilde dağıtımını ortaya koyar⁴⁶.

⁴⁶ Rawls, a.g.e., s. 4.; Nozick, a.g.e., ss. 241–242.

Nozick'e göre Rawls'un sosyal adaleti, işbirliği sonucunda elde edilen menfaatlerin nasıl paylaşılacağı ya da tahsis edileceği ile ilgilidir. Toplumsal işbirliğinin neden dağıtıcı bir adalet uygulamasını ortaya çıkardığı sorunu Nozick'in eleştiri noktasıdır. Hiçbir işbirliği olmadığı zaman, her birey hissesini kendi çabasıyla elde ettiğinde hiçbir adalet problemi oluşmadığı sonucuna mı varılmalıdır? Birbiriyle çatışan taleplerin sadece toplumsal işbirliğinin olduğu yerde söz konusu olduğu, bağımsız olarak üretimde bulunan ve kendi başlarının çaresine bakan bireylerin birbirlerine karşı talepleri olmayacağı ileri sürülemez. Nozick bunu Friedman'dan aldığı örnekle açıklar:

“Eğer on tane Robinson Crusoe olsaydı ve bunların her biri iki yıl boyunca farklı adada tek başına çalışsaydı ve daha sonra adada buldukları telsizle birbirlerini ve farklı paya sahip olduklarını keşfetselerdi, mallarını transfer edebileceklerini varsayarsak, birbirlerinden talepte bulunamazlardı mı? En az hisseye sahip Robinson Crusoe, ihtiyacı olduğu, bulunduğu adanın doğal açıdan en fakir ada olduğu, kendi başının çaresine bakma şansı en düşük olan kişi olduğu gerekçeleriyle talepte bulunamaz mı? Adaletin gerçekleşmesi için diğerlerinin ona biraz daha vermesi gerektiğini söyleyemez mi? Toplumsal işbirliğine dayanmayan farklı bireysel hisseler farklı doğal ortamlardan kaynaklanmaktadır ve bu hakedilmemiş bir şeydir. Adaletin görevi de bu elde olmayan gerçekleri ve eşitsizlikleri düzeltmektir” diyebilir mi⁴⁷?

Rawls'un adalet teorisinden çıkan sonuca göre toplumsal işbirliğinin olmadığı bir durumda hiç kimsenin bu tür adalet talepleri olamaz. Çünkü bu tür talepler hak edilmemiştir. Toplumsal işbirliği olmadığı zaman, her birey yardım görmeden kendi çabasıyla elde ettiği şeyleri hak eder ve başka hiç kimse bu edinimler üzerinde adalet ile ilgili bir talepte bulunamaz. Örnekteki durumda tüm Robinson Crusoe'lar sahip oldukları şeyi hak etmişlerdir. Kendi çabalarıyla kendi üretimlerinin maliki olmuşlardır. En fazla gereksinimi olan Robinson Crusoe dahi diğerlerinin hakedilmiş hisselerinden adalet ile ilgili bir talepte bulunamaz. Bu durumda kimin neye yetkili olduğu çok açıktır ve hiçbir adalet teorisine gerek yoktur. Dolayısıyla Rawls'un belirttiği gibi toplumsal işbirliği kimin neye yetkili olduğu konusunu karışık ve belirsiz kılmaktadır. Fakat Rawls'un söylediğinin aksine toplumsal işbirliğinin olmaması durumunda hiçbir adalet teorisine ihtiyaç olmaması söz konusu değildir. Toplumsal işbirliğinin olmadığı bir durum edinimlerin meşruluğuna dair yetkisel adaletin uygulandığı yerdir. Yetkisel adalet ilkelerine göre yukarıda verilen örnekte herkesin kendi çabasıyla elde ettiği ürün üzerinde

47 Nozick, a.g.e., s. 241.

yetkisel hakedişi doğmuştur ve bu edinim üzerinde ihtiyaç ya da diğer gerekçelerle herhangi bir hak talebi oluşmaz. Kişi istediği şekilde ürettiği malı diğer adadakilere transfer eder.

Nozick, Rawls'un aksine toplumsal işbirliğinin olmadığı bir durumun yetkisel adalet ile bağdaştığını ileri sürer. Fakat neden toplumsal işbirliği neticesinde ortaya çıkan ürünlerin dağıtımını konusunda iş daha karmaşıklaşır? Yetkilenme ile ilgili adalet ilkeleri aynı şekilde işbirliğinin olduğu bir duruma da uygulanabilir mi? Rawls toplumsal işbirliğinden doğan menfaatlerinin yalnızca sosyal adalet ilkesiyle paylaştırılabileceğini savunsa da yetkilenme ilkelerine uygun bir dağılım yapılabilir. Buna göre;

“toplumsal işbirliğinde her şahıs elde ettiği girdiyi ürüne dönüştürmek için tek başına çalışır ve ürettiği ürün nihai müşteriye ulaşana kadar bu ürünü tekrar başka bir ürüne dönüştüren ve nakliyatını yapan diğerleriyle sözleşme yapar. İnsanlar bir şeyi yaparken işbirliği içinde bulunurlar fakat ayrı ayrı olarak çalışırlar; her birey minyatür bir firmadır. Her bireyin ürettikleri kolayca belirlenebilir ve takaslar fiyatların rekabetçi bir ortamda belirlendiği serbest piyasada yapılır. Böyle bir toplumsal işbirliği sisteminde bir adalet teorisinin vazifesi ne olabilir? İnsanların sonuçta neleri elde edeceği takasların yapıldığı fiyatlara bağlıdır. Bu nedenle bir adalet teorisinin vazifesi, ‘âdil fiyat’ için gerekli kriterleri belirlemektir”⁴⁸.

Nozick, insanların gönüllü takasları ile oluşan böyle bir toplumsal işbirliğinin bir takım şeylerin nasıl paylaşılacağı konusunda bazı özel problemlerin ortaya çıkmasını engellediğini savunur. Uygun ve âdil edinimler dizisi karşılıklı uzlaşma ile yapılan mübadeleler sonucunda insanların yetki sahibi oldukları şeyleri tercihlerine göre satmaları ya da almaları neticesinde ortaya çıkar. Tam rekabetçi bir piyasa sistemi ile belirlenmiş meşru edinimler üzerinde işbirliğinin sağladığı menfaatlerin yani toplam ürünün nasıl paylaşılacağı gibi bir sorunun anlamı yoktur. Gönüllü mübadele ürünün fiyatını belirler ve ürün belirlenen fiyatla alıcının mülkiyetine geçer. Bu zincirleme takas ortamında tüm kazançlar sözleşmeye yani gönüllü takas ilişkisine dayandığından yetkisel adalete uygundur. Toplumsal işbirliği sadece müdahalelerdeki karşılıklı uzlaşmada söz konusudur yoksa ürünlerin yeniden dağıtımıyla ilgili bir sorunu meydana getirmez. Dolayısıyla piyasa adaletinin sağladığı meşru edinimler yerine Rawls'un yeniden dağıtıcı sosyal adalet savunusu yetkisel adalet teorisiyle bağdaşmaz.

İkinci olarak Nozick, Rawls'un belirttiği toplumsal işbirliği nedeni ile paylaşımın sosyal adalet ilkesine göre yapılması gerektiği düşüncesinin tu-

48 Nozick, a.g.e., s. 245.

tarsız olduğunu ifade eder. Ortak toplumsal işbirliğinin toplam ürünün nasıl paylaşılacağına bir şekilde karar vermesi gerekir. Toplumsal işbirliği, işbirliğinde bulunan farklı bireylerin katkılarının birbirlerinden ayrılamayacağı ve her şeyin herkesin ortak ürünü olduğu bir sistem yaratır. Bu ortak ürün üzerinde veya herhangi bir parçası üzerinde mantıken herkesin eşit oranda hakkı olacaktır. Kimsenin diğerlerinden daha fazla hak talebi olamaz. Fakat Rawls toplam ürünlerin eşit paylaşımını kabul etmez. Rawls'un eşitsizlikle ilgili aldığı pozisyon, ortak üretime yapılan farklı katkıların bir şekilde birbirinden ayırt edilmesini gerektirmektedir. Çünkü Rawls, eşitsizliklerin toplumdaki en kötü durumdakilerin konumunu yükseltmeye yarıyorsa mazur görülebileceğini, eşitsizlikler olmazsa kötü durumdakilerin konumunun daha da kötüleşeceğini özellikle vurgular. Eğer Rawls'un görüşü kabul edilirse, ortak üretimin menfaatlerini -eşitsizliğin en kötü durumdakiler için avantaj sağlayacağı düşünüldüğünde- bireylerin katkılarına göre ayırmak gerekir. Bireyler ortak ürüne ne koydularsa ya da ne kadar koyabiliyorlarsa onun karşılığını alırlar. İnsanlara yaptıkları katkıya göre paylaşırma ya da dağıtım yapılacaksa o zaman Rawls'un iddia ettiği gibi yeniden dağıtımla ilgili bir sorun ortaya çıkmaz. Çünkü herkes toplumsal işbirliği neticesinde oluşan toplam birikime yaptığı katkı yani farklılığına göre pay alacaksa bunu sağlayan en iyi yöntem sosyal adalet değil gönüllü takas, ücret ve fiyattan oluşan piyasa adaletidir⁴⁹.

3.1. Farklılık İlkesi ve Toplumsal İşbirliği

Rawls başlangıç durumunda bireylerin adalet ilkelerini seçme sebebini sezgisel bir ilkeye dayandırarak şu şekilde anlatır: "Herkesin iyiliği, o olmadığı için hiç kimsenin tatmin edici bir yaşama sahip olamayacağı bir işbirliği sistemine bağlı olduğu için, avantajların dağıtımının, konumları daha kötü olanlar da dâhil olmak üzere herkesin işbirliğine istekli olarak girmesine yol açacak şekilde olması gerekir"⁵⁰. Farklılık ilkesi de söz konusu olan bu anlaşmayı sağlayabilecek âdil bir ilke niteliğindedir.

Nozick, Rawls'un sezgisel adalet taraftarlığını, öncelikle farklılık ilkesinin dayandığı en kötü durumda olan grubun hangi ölçütler kistas alınarak belirlendiğinin açık olmaması nedeniyle eleştirir. En kötü konumda olan grup ile kastedilen başka bir alternatif yapı içinde örneğin sosyalist bir düzende bulunan en kötü durumdaki insanlar kadar iyi durumda olmaktır. Neden her bireyin kendi başına ölçüt alınmak yerine belirli bir grup içinde ele alındığı önemli bir sorundur. Ayrıca hangi grupların uygun bir şekilde ele

⁴⁹ Nozick, a.g.e., ss. 245-247.

⁵⁰ Rawls, a.g.e., s. 15.

alındığı açık değildir. Örneğin depresiflerin, alkoliklerin veya felçlilerin grubu en kötü grup içine dâhil edilmemiştir. Rawls, bireysel olarak daha kötü durumda olanların diğer alternatifler içinde temsil edilmediği bir başlangıç durumu kurgular⁵¹.

Nozick'in farklılık ilkesine ikinci eleştirisi neden daha iyi durumda olanların veya sosyal konum itibariyle şanslı olanların ve daha kötü durumda olanların toplumsal işbirliği için bir araya gelerek farklılık ilkesi üzerinde anlaşacakları noktasındadır. Farklılık ilkesini ve eşitsizlikleri neden daha iyi konumda olanlar kabul etsin ki? Rawls toplumsal işbirliğinin daha iyi ya da daha kötü durumda olan grupların arasında olacağını düşünür yani bir anlamda sosyal adalet bu iki grup arasındaki menfaatlerin bölüşümü ile ilgilidir. Rawls'a göre en kötü durumdakinin menfaatine uygun olan her türlü eşitsizlik kabul edilebilir niteliktedir. Farklılık ilkesinin en âdil ilke olduğunu tarafların kabul etmesinin nedeni her koşulda kendi menfaatlerini gerçekleştirebileceklerini düşünmeleridir. Daha iyi durumda olanlar daha kötü durumda olanlarla işbirliğine girerek kazanırlar ve daha kötü durumda olanlar daha iyi durumda olanlar ile işbirliğine girerek kazanırlar.

Toplumsal işbirliği açısından bakıldığında tarafların farklılık ilkesini onaylamaları menfaat açısından bir simetrisinin olduğunu gösterir. Fakat bu simetri, grupların değil de her bir kişinin bu işbirliğinde ne kadar kazandığı sorulduğunda bozulur. Çünkü toplumsal işbirliğine yetkisel adalet açısından bakıldığında gönüllü mübadele ilişkisi her bireyin kendi elde ettiği menfaati, en kötü durumdakilerin yararına olup olmadığını sorgulamadan özgür tercihi göre belirler. Rawls'un yaptığı gibi hakkaniyet adına daha kötü durumdakilerin her zaman göz önünde tutulması gönüllü toplumsal işbirliğine sınırlamalar getirir ve bu da işbirliğinden beklediği verimin ve menfaatin değerini düşürür⁵².

Ayrıca Rawls, en kötü durumda olanların, eşitsizlik avantajlarına olduğu için şikâyet etmemesi gerektiğini söyler. Çünkü eşitsiz bir sistemde eşit olan sisteme oranla daha fazla kazanırlar. Fakat Rawls, herkesin kendi iyiliği için ve gönüllü olarak işbirliğine girmesinin nedenini ve her iki grubun (daha iyi ve daha kötü grupların) farklılık ilkesini seçmelerinin karşıt sistemlerle olan farkını açıklamaz. Örneğin sosyalist bir sistemde bu iki grubun işbirliğinin neden her iki grubunda aleyhine olduğunu ya da farklılık ilkesine oranla daha iyi konumda olmalarını neden sağlayamadığını karşılaştırmalı olarak

51 Nozick, a.g.e., s. 250.

52 Nozick, a.g.e., s. 252.

ele almaz. Bu nedenle farklılık ilkesinin işbirliği için hakça ya da hakkaniyetli bir sistem olduğu düşüncesi ikna edici değildir.

Nozick, en iyi ve en kötü konumda olan tarafların farklılık ilkesini seçmek zorunda olmalarının mantıklı bir nedenini inşa edemeyen Rawls'un adalet teorisinin tarihsel değil kalıplaşmış amaç-sonuç ilkesi olduğunu belirtir. İnsanların ürettikleri şeyin nasıl paylaşılacağını doğrudan kişilerin kendileri değil, onlar adına Rawls'un seçtiği farklılık ilkesi belirler. Hakedişi belirleyen tarihsel arka plan değil amaç-sonuç ilkesi yani daha kötü durumdakinin yararına olan dağıtım kalıbıdır. "Bilinemezlik peçesi" arkasında kendi çıkarlarıyla ilgilenen rasyonel bireylerin tercih edeceği ilkeler tarihselliğin gerçeğinden yalıtılmıştır. Dağıtımaya yönelik amaç durum ilkesinin tarihsel yetki adaletiyle uzlaştırılabilir bir paralelliği bulunmaz. Bunun nedeni Rawls'un kuramsal yapısının özelliklerinden kaynaklanır. Çünkü bilinemezlik peçesi arkasındaki bireylerin yaptıkları menfaat hesabı yetkilenme adaletinin ilkelerini seçmelerine engel olacak bir özellik ihtiva eder⁵³.

Rawls formüle ettiği adalet ilkelerinin sadece toplumun temel yapısına uygulanabilen, makro durumlara özgü bir ilke olduğunu belirtir. Mikro durumlara farklılık ilkesi uygulanmaz. Nozick'e göre bunun nedeni bütünden yani temel toplum yapısının dışındaki parçalara farklılık ilkesinin uygulanması durumunda bunun bir çeşit yetkilenme adaletine karşılık gelmesidir. Rawls mikro ilişkilerde yetkilenme ile ilgili adalet ilkelerinin gerçekleşme ihtimali sebebiyle makro durumlara özgü bir adalet ilkesi tasvir eder. Eğer farklılık ilkesi mikro seviyelere indirgenirse yetkisel adaletin kapsamına dâhil edilmiş olur. Örneğin, en kötü durumdaki kişilerin durumunu maksimize etmeye yönelik ilkenin uygulanması, vücut bölümlerinin zor kullanarak yeniden dağıtımını (böbrek hastaları için herkesin bir böbreğini vermesi) öngörebilir. Rawls'un iddia ettiği tersine bu tür sosyal ve kurumsal olmayan mikro durumlara odaklanmak, farklılık ilkesini zayıflatır ve yetkisel ilkelere doğru bir kayışa sebebiyet verir. Çünkü yetkisel ilkelerin dayandığı kendi kendinin sahibi olma unsuru insanın vücudunun bölümleri üzerinde mutlak mülkiyetini tanır ve kişi bu mülkiyetini piyasada istediği fiyata satabilir. Rawls'un temel yapıdan aşağıya doğru indikçe yetkilenme teorisine karşılama ya da uzlaşma riski vardır ve Rawls bunu engellemek için hakkaniyet ilkelerinin sadece makro durumlara uyarlanabileceğini belirtir⁵⁴.

53 Nozick, a.g.e., s.259.

54 Rawls, a.g.e., ss.72-74.

3.2. Doğal Beceri ve Yetenekler

Nozick, Rawls'un doğal yetenek ve becerilerin keyfi dağılımına ilişkin öne sürdüğü doğal özgürlük sisteminin yetkisel adalet teorisine yakın değerlendirmeler ihtiva ettiğini ifade eder. Rawls'a göre, gelir ve zenginlik dağıtımı tabii yetilerin, yani doğal yeteneklerin ve becerilerin, daha önceki dağıtımlarının birikmiş etkisidir. Fakat bunların gelişmesi ya da gerçekleşmesi, desteklenmesi ya da desteklenmemesi, sosyal şartlara, kaza ve iyi talih gibi şans ihtimallerine dayanmaktadır. Tabii özgürlük sisteminin en açık adaletsizliği, dağıtımcı hisselerin ahlâkî bir görüşe dayanmayan bu keyfi faktörlerden uygunsuz bir şekilde etkilenmesine izin vermesidir. Rawls doğal özgürlüğü yani tabii yetilerin dağılımı sistemini, dağıtımcı hisselerin ahlâkî açıdan böylesine keyfi faktörler tarafından etkilenmesine izin vermesi nedeniyle reddeder. Dağıtımsal hisseler doğal piyangoğun sonuçlarına göre belirlenirse bu sonuç ahlâkî açıdan keyfidir. Gelir ve zenginlik dağılımının tarihsel ve sosyal zenginlikten daha fazla doğal yetilerin (servetlerin) dağılımına göre yapılmasına izin verilmesinin bir sebebi yoktur. Bu açıdan farklılık ilkesinin amacı doğal yeti ve sosyal şartlardaki farklılıkları bertaraf etmektir⁵⁵.

Nozick, doğal yetenek ve becerilerdeki dağılımın şans faktörüne bağlı olarak ahlâkî açıdan keyfi olduğunu ve gelir ve servetin büyük ölçüde bu keyfiliğe dayanarak dağıtıldığını kabul eder. Fakat hakedişe ilişkin bu keyfide insanların kendi doğal yeteneklerini ve becerilerini geliştirmeyi ne şekilde tercih ettikleri konusunun da göz önünde tutulması gerektiğini savunur. Rawls insanların hak etmedikleri doğal servetlerini ne şekilde geliştirmeyi tercih ettikleri konusundan hiç söz etmez ve insanların tercihlerinin dahi kişinin kontrolünün dışında ahlâkî açıdan keyfi olduğunu ileri sürer: "Bir kişinin, yeteneklerini geliştirmesini mümkün kılacak üstün bir karakteri hak etmesi de aynı şekilde problemlili bir konudur. Çünkü kişinin karakteri, büyük oranda, hak ettiği konusunda hiç bir iddiada bulunamayacağı talihli bir aileye ve sosyal şartlara dayanmaktadır"⁵⁶. Doğal yeteneklere başlangıçta sahip olma ve onların hayatın başında büyütülüp geliştirilmesi ihtimalleri de ahlâkî açıdan bakıldığında keyfidir. Nozick'e göre Rawls'un bireylerin tercihleri ve eylemleri hakkında kayda değer her şeyi tamamıyla dış faktörlere bağlaması kişinin özerkliği anlayışını ortadan kaldırır. Bir kişinin özerkliğini ve eylemlerinden birinci derece sorumlu olmasını göz ardı etmek Rawls'un teorisi açısından uygun olmayan bir yaklaşımdır. Çünkü Rawls, başlangıç konumunda kişilerin bir "iyi anlayışına" sahip olduklarını ve farklılık ilkesi-

55 Nozick, a.g.e., s. 275.

56 Rawls, a.g.e., s. 104.

nin kendine saygı unsurunu desteklemesi gerektiğini özellikle vurgular. Kişinin karakteri ve tercihinin dışsal etkilerin ya da rastlantının etkisinden kaynaklandığını söylemesi insan onurunun korunmasına yüklediği Kantçı ilkenin sorgulanmasına neden olabilir⁵⁷.

Ayrıca Rawls'un görüşüne göre herkesin bütün olarak doğal yetenek ve beceriler üzerinde bir takım yetki ve talepleri bulunmaktadır ve doğal servetlerin dağıtımı bir kolektif servet olarak görülmektedir. Nozick'e göre, insanların yetenek ve becerilerini diğer insanlar için kolektif bir kaynak olarak gören bu görüşün Kantçı yaklaşım açısından çeşitli şüpheleri içermesi kaçınılmazdır. Bir grup insan (edinimlerine, ancak en kötü durumdakilerin yararına göre sahip olanlar) en kötü konumdakilerin menfaatleri açısından kullanılan bir araç niteliğindedir ve her bireyin tek başına taşıdığı amaçsal değer anlamını yitirir.

Rawls, şansın ya da rastlantının etkili olduğu, ahlâken hakedilmemiş doğal yetenek ve becerilerin dağılımının eşitsiz olduğunu ve bu dağılıma göre elde edilen edinimlerin de hakedilmemiş olduğunu iddia eder. Nozick, Rawls'un bu tezini yetkin bir argümanla destekleyemediğini savunur. Rawls açık ve kesin bir şekilde ahlâken hakedilmemiş doğal yetenek ve becerilerin dağılımına dayanarak gelir ve servetin dağıtılmasını reddeder. Örneğin daha zeki olan biri, toplumsal menfaatlerin dağıtımında daha fazla payı ya da önceliği hak etmez. Çünkü zekâ ahlâken keyfi bir doğal dağılımın sonucunda elde edilmiştir. Eğer dağıtım yetenek ve beceriye göre yapılmayacaksa neye göre yapılacaktır? Rawls'un buna cevabı eşit pay aktarımı olabilir. Eşit pay aktarımı ahlâkî olarak keyfi olan doğal servetin yarattığı eşitsiz hakedişleri bertaraf etmek için kimsenin doğal yetilerini önemsemeden hisseleri eşit bir şekilde paylaşır. Fakat Rawls'un teorisi eşit hisse paylaşımını yani merkeze eşitliği koyan bir dağıtım kalıbını onaylamaz. Çünkü eğer en kötü konumdakilerin durumunu iyileştirecekse bazıları daha fazla kazanabilir. Bu nedenle Nozick'e göre Rawls, insanların doğal servetlerini hak etmedikleri iddiası ile edinimlerdeki farklılıkların doğal servetlerdeki farklılıklara dayandırılmaması gerektiğine dair ikna edici bir argüman bulmayı başaramaz⁵⁸.

Nozick, Rawls'un bu başarısızlığının, teorisini yetkilenme adaletine yaklaştırdığını ya da yetkilenme adaletine uyarlanmasına yol açabileceğini söyler. Nozick'e göre kazanımların bir kısmının doğal yetilere dayanması hakedişe dair bir meşruluk sorununu desteklemez. İnsanların doğal servetleri

⁵⁷ Nozick, a.g.e., s. 276.

⁵⁸ Nozick, a.g.e., ss. 279-289.

ahlâkî bakımdan ister keyfi olsun isterse olmasın, kişiler onlar ve onların meydana çıkardığı şeyler üzerinde yetki sahibidirler. Yetkilenme teorisi açısından doğal yetilerin ahlâkî keyfiyetinin bir önemi yoktur. “Eğer bireyler X’e sahipler ve X’e sahip olmaları (hakedip etmemeleri önemli değildir) her hangi birinin X üzerindeki bireysel haklarını ve Lockeçu koşulları ihlal etmiyorsa ve Y başka bir kişinin haklarını veya yetkilerini ihlal etmeyen bir süreçle X’ten ortaya çıkıyorsa, o zaman birey Y üzerinde de yetkilidir”⁵⁹. Bireylerin ellerindeki doğal yetilere sahip olmaları başka birinin Lockeçu yetki veya haklarını ihlal etmez. Nozick yetkisel adalete ilişkin bu çözümlerini şu şekilde betimler:

“1. Bireyler doğal servetleri üzerinde yetki sahibidirler.

2. Eğer bireyler bir şey üzerinde yetki sahibi iseler, ondan meydana gelen yeni şey üzerinde de yetki sahibidirler.

3. Bireylerin edinimleri doğal yetilerden dolayı meydana gelir.

Bu nedenle,

4. Bireyler edinimleri üzerinde yetki sahibidirler.

5. Bireyler bir şey üzerinde yetki sahibi iseler, o şeye sahip olmaları gerekir”⁶⁰.

4. RAWLS’A YÖNELİK DİĞER ELEŞTİRİLER

Rawls’un adalet teorisine Nozick’ten sonra geliştirilen en önemli karşı tez komüniteryan düşünürlerden gelmiştir. Komüniteryanlar, çağdaş liberalizme ve özellikle Rawls’un Kantçı deontolojiyle geliştirdiği adalet teorisine karşı Hegel ve Aristoteles’ten hareketle yeni bir düşünce geliştirmişlerdir. Rawls’un orijinal duruma özgülenen tarihsel-sosyal koşullarından soyutlanmış birey algılayışı ve buradan yola çıkarak adil olanı tikel kategorilerle belirlemesi komüniteryanların eleştirdiği noktalardır.

Komüniteryanlara göre, Rawls ve Nozick’in savunduğunun aksine, paylaşılan sosyal koşulların kapsayıcı etkisi bireysel değerlerin ve siyasal düzenlemelerin üzerinde önemli bir etkidir. Her iki düşünür, Kantçı bireycilikte olduğu gibi her türlü arzu ve amaçtan bağımsız bireyleri aynı zamanda tercih yapabilme kapasitesine sahip özneler olarak görmektedir. Böyle bir birey anlayışı tüm değerlere karşı tarafsız kalabilen bir devleti gerektirir. Sonuç olarak liberalizm herkesin farklı iyilerinden bağımsız olan hak kavramına yönelir. Hakka sahip olma bu anlamda iyi ya da kötü olduğu için değil, bire-

⁵⁹ Nozick, a.g.e., s. 289.

⁶⁰ Nozick, a.g.e., s. 290.

yin özgür benliğini gerçekleştirebilme kapasitesiyle ilişkilendirilir. Oysa liberalizmin tarafsız olması imkânsızdır, çünkü mevcut koşulların etkisinden kaçmamız mümkün olmadığından tarafsızlıkta imkânsızdır. Tüm siyasal düzenlemeler bazı değerlere göre oluşturulmak zorundadır. Komüniteryanlara göre asıl sorun tarafsızlık değil hangi değerlerin ölçü alınacağı ve sonuç olarak kimin neyi hak ettiği ya da kaybettiğidir. Bundan dolayı insan doğasının “toplumsal” olma temeli her koşulda göz önünde tutulmalıdır⁶¹.

Rawls’un adalet anlayışında bireylerin amaç ve eğilimleri dışsal koşullardan bağımsız olarak şekillendirilir. Oysa bireylere biçilen rollerin merkezinde bir ülkenin vatandaşı olma, bir derneğin üyesi olma ya da her hangi bir düşüncenin partizanı olma gibi çoğunlukla kişiliği oluşturan parçalar mevcuttur. Aile ya da şehir, kabile ya da ulus, parti ya da ideoloji kişinin yaşam öyküsünü karakterize eden sosyal durumlardır. Komüniteryan bakışa göre tüm bu toplumsal öyküler yalnızca fiziksel değil ahlâkî farklılıklarımızı da oluşturan araçlardır⁶².

Rawls’un orijinal durum ve adalet ilkelerinin belirlenimi, bireyi, tüm kültürel kodlamalardan bağımsız bir şekilde seçmeye zorunlu tutmakta ayrıca bu seçimde birey sahip olduğu “birincil iyilerin” bilgisine bağlı olarak da sosyal adaleti (farklılık ilkesini) onaylamaktadır. Taraflar “ortak amaçlarından” ya da “ortak iyi” kavramından habersiz bir şekilde kendi çıkarlarına olan durum lehine seçimde bulunur. Komüniteryanların eleştirisi ise öncelikle Rawls’un bireyin tercihte bulunurken sosyal rasyonelliğini ve ait olduğu toplumsal değerleri hesaba katmaksızın toplum öncesi bir orijinal durum tasarlamak gibi bir metodolojik yanılığa düşmesi noktasındadır. Bununla bağlantılı ikinci sorun, Rawls’un “âdil toplum aynı zamanda iyi bir toplumdur” ifadesine dayanarak, âdil ve iyi algılayışlarının, her topluluğun inanç ve gelenekleriyle uyumlu olarak farklılık gösterebileceğini gözden kaçırmasıdır⁶³.

⁶¹ Michael J. Sandel, **Liberalism and the Limits of Justice**, Cambridge: Cambridge University Press, 1982, ss. 11-14.

⁶² Michael J. Sandel, “Introduction” **Liberalism and Its Critics**, New York: New York University Press, 1984, s. 6.

⁶³ Rawls, adalet teorisine yönelik eleştirileri dikkate alarak *Political Liberalism* (Siyasi Liberalizm) kitabında özellikle bu konuyu yeniden ele almıştır. Çağdaş demokratik toplumlarda kültürel, dini ve ahlâkî farklılıklardan doğan iyi anlayışları da değişecektir. Bundan dolayı farklı yaşam şekillerinin “makul çoğulculuk olgusu” altında barışçıl bir tarzda bir arada olabileceğini kabul eder. Hakkaniyet olarak adaletinde bu ilkeyle bir arada uygulanabilmesi için ahlâkî değil siyasi bir kavram olarak anlaşılması gerektiğini

Komüniteryan düşünür MacIntyre, Rawls ve Nozick'in teorilerinin, ortak toplumsal ön kabullerle ilgilenmeksizin, bir deniz kazasından sonra, hiç kimşenin birbirini tanımadığı ıssız bir adada adalet kuralları belirlenimine dayandığını ifade eder. Rawls ihtiyatlı bir rasyonaliteyle bireylerin "insansal iyi yaşam" anlayışını dışlayarak, herkesin kendi çıkarına olan iyiler üzerinde düşüneceğini öngörür. Bireylerin, toplumsal yaşama katılmadan önce "ötekilerle ne tür bir toplumsal sözleşme içine girmek benim için makuldür?" sorusunu sormaları, ortak iyilerin adalete ve erdemlere dair varılacak yargılarda temel oluşturabileceği düşüncesini dışlar⁶⁴. Dolayısıyla bilinemezlik peçesi arkasında rasyonel tarafların birincil iyilerin eşitsiz dağılımını onaylamaları toplumsal gerçeklikte her zaman mümkün değildir ve her bireyin rasyonel çıkarımının bir parçası müşterek iyilerin kişiye yüklediği ödevleri içerir. Bundan dolayıdır ki birey, içinde yaşadığı kültürel değerlerin dışında âdil olana ilişkin değer yargısında bulunamaz.

Sandel de "ortak siyasal adaletin amacı bireylerin moral kimliklerinin bir parçasıdır"⁶⁵ diyerek bu eleştiriye katılır. Sandel ve MacIntyre orijinal durumdaki bilinemezlik peçesinin, insanların, kişisel tercihlerini deyimleyen bir keyfilikte nasıl yaşamaları gerektiğinin rasyonel izahını oluşturduğunu belirtirler. Bu tür bir rasyonelliğin, temel bir kamusal (toplumsal) haklılaştırılmaya izin vermediği ve bununda adalet ilkeleri açısından uygun olmadığı görüşündedirler⁶⁶. Komüniteryan düşünür Walzer ise, "farklı toplumsal iyiler, farklı prosedürlere göre, farklı nedenler için dağıtılmalıdır; farklı taraflardan ve tüm bu farklılıklardan ise 'toplumsal iyi anlayışları' (tarihsel ve kültürel tikelliğin ürünleri) kastedilmektedir"⁶⁷ diyerek Rawls'ı eleştirir. "Adaletin, her iyinin, tüm toplumsal anlayışların yorumlanmasıyla keşfedilen kendine has biçimsel ve özel ilkelere göre dağıtılması gerektiğini"⁶⁸ söyler. Tarihsel ve kültürel bağlarından koparılmış bireylerin seçtikleri adalet ilkeleri de bu anlamda her türlü topluma uygulanan "objektif bir iyi değer"ine dayandırılmaz. Ahlâkî ve âdil olan kültürel özerkliklerden ayrı bir kategoride seçilirse eksik bir toplum teorisi kurgulanmış olur.

belirtir. (Murat Borovalı, "John Rawls ve Siyaset Felsefesi", a.g.e., s.15.; John Rawls, **Political Liberalism**, New York: Columbia University Press, 1993).

64 Alasdair MacIntyre, **Erdem Peşinde, Ahlâk Teorisi Üzerine Bir Çalışma**, çev. Muttalip Özcan, İst.: Ayrıntı Yay., 2001, ss. 368-369.

65 Stephan Mulhall and Adam Swift, "Political Liberalism and the Communitarian Critique" **Liberals and Communitarians**, Oxford: Blackwell Publishers, 1996, s. 221.

66 Mulhall and Swift, "Political Liberalism and the Communitarian Critique" a.g.e., s. 222.

67 Mulhall and Swift, "Walzer: Justice and Abstraction", a.g.e., s. 127.

68 Mulhall and Swift, "Walzer: Justice and Abstraction", a.g.e., s. 150.

Rawls'un hakkaniyet olarak adalet teorisine yöneltilen bir diğer eleştiri Marxist düşünür Cohen tarafından yapılmıştır. Cohen, Rawls'un farklılık ilkesinden yola çıkan sosyal adalet düşüncesinin aslında gerçek bir sosyal adalete dayanmadığını ileri sürer. Rawls'un "talihsiz ve şanssız olanlar" olarak tanımladığı en az avantajlı olanlar kapsamına, toplumsal üretime hiçbir katkı sağlamayan "üretim dışı insanlar" dâhil edilmemiştir. Aslında, "işbirliğinin yararlarını bölüşme ilkesi" olan adalet ilkeleri, üretim dışı insanları dikkate almaz. Çünkü bu insanlar "etkinlikle ilgili olmadıkları" için işbirliği mekanizmasına da dâhil edilemezler⁶⁹.

Cohen'in Rawls'a yönelik ikinci eleştirisi, Rawls'un adalet ilkesini sadece temel toplum yapısıyla ilişkilendirerek tasarlamasıdır. Bu tür bir adalet tasarımında, adaletin özünün daha iyi görülebileceği daha küçük ya da daha büyük ya da diğer farklı içerikli yapılar yer almaz. Örneğin piyasa ve aile kurumunun toplumun temel yapısının bir parçası olup olmadığı Rawls açısından belirsizdir. Şayet her ikisi de toplumun temel yapısının bir parçası ise, adalet ilkeleri aralarındaki ilişkiyi göz önünde tutmalıdır. Cohen'e göre bu daha eşitlikçi sonuçlara yol açar. Şayet her ikisi de toplumun temel yapısının bir parçası değilse, en az avantajlıların yararının neden her koşulda gözetilmesi ve sosyal adaletin konusu olması gerektiğini anlamak zordur. Cohen, toplumdaki yarar ve yüklerin dağılımı üzerindeki etkilerine rağmen, aile ve piyasa gibi kurumların neden temel yapının bir parçası olarak kabul edilip/edilmediğini Rawls'un açıklaması gerektiğini iddia eder⁷⁰. Marksist görüş açısından, Rawls adalet düşüncesini eşitlikten uzak bir teori üzerinde kurmuştur. Toplumsal koşulların üretim ve dağılım şeması üzerinde etkili olduğu gerçeği göz ardı edilerek oluşturulmuş adalet ilkeleri hakkaniyetli bir adalet teorisi geliştirmeyi başaramamıştır.

⁶⁹ G.A.Cohen, **Self-Ownership, Freedom and Equality**, Cambridge University Press, 1995, s.224. Rawls'un refah devletçi kapitalizmine rağmen Marx'ın toplumsal kurumların eleştirisiyle bağlantılı sosyalist adalet düşüncesi arasında bazı benzerliklerin olduğu ileri sürülmüştür. "Her ikisi de toplumsal yapıları ve koşulları bilinçli denetime tabi tutabileceğimizi iddia eder. Her ikisi de bireyin itibar ve değeri nosyonuna ve özerkliğe temel bir değer olarak bağlıdır. Her ikisi de Hume'un adalet koşullarını, yani ılımlı kıtlık ve ılımlı bencilliği cisimleştiren her toplumda tam ya da kesin eşitliğin olabileceği tezini reddeder." (R.G. Peffer, **Marksizm, Ahlâk ve Toplumsal Adalet**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2001, s. 364).

⁷⁰ David Estlund, "Debate: Liberalism, Equality and Fraternity in Cohen's Critique of Rawls", **The Journal of Political Philosophy**, Vol.: 6, 1998, s. 111.

5. NOZICK'İN YETKİSEL ADALETİNE İLİŞKİN ELEŞTİRİLER

Nozick'in elde etme, transfer etme ve düzeltme ilkesinden oluşan yetkilendirme kuramı özellikle özel mülkiyetin ne şekilde ortaya çıktığı ve ortaya çıkan ürüne kimin sahip olduğu üzerine kurulur. Nozick Lockeçu koşul dediği sürecin, herhangi birinin çabası ve emeğinin diğerlerinin durumunu kötüleştirmediği müddetçe bir nesneye karışmasıyla başladığını belirtir. Fakat iki ya da daha fazla bireyin tek bir ürün üretmek için işbirliğine girmesi durumunda ne olacağı belirsizdir. Birden fazla kişi kendi emeğini ya da mülkiyetini ürüne katmış ve her biri işbirliğinin sonucu ortaya çıkan ürün üzerinde mülkiyet hakkı kazanmış olabilir. Nozick'in kendi kendine sahip olma ilkesi (liberteryan mülkiyet teorisi) bu tür bir üretimde meydana gelen ürünün ne şekilde paylaşılacağı konusunda hiçbir şey önermez. Birden fazla kişinin üretime katılması durumunda mülkiyet haklarının hangi ilkeye göre bölüşürüleceği belirsizdir. Nozick serbest piyasanın buna bir çözüm oluşturacağını savunur. Oysa piyasadaki mübadele işlemleri total işbirliğinin sonucu oluşan yeni ürünün mülkiyetine dair yaşanabilecek bir soruna bireylerin özel mülkiyet haklarını ihlal etmeden herhangi bir çözüm getiremez⁷¹.

Yukarıda belirtildiği gibi Nozick'in özgürlük ve haklar kuramı bireyin kendi kendinin sahibi olma hakkı üzerine inşa edilmiştir. Özgürlük ve bireyin kendi kendinin sahibi olma hakkı aynı anlamda kullanılan iki kavramdır. Fakat Nozick'in kendi kendine sahip olma hakkına verdiği değer, mutlak özel mülkiyet hakkını bazı durumlarda reddeder⁷². Örneğin çöldeki tek su kaynağının sahibi olan kişi bunu istediği fiyata satamaz. Aynı şekilde herhangi bir hastalığı iyileştiren bir şeyi bulan bir kişinin, bir süre sonra diğer kişilerin o şeyi bulma ihtimallerini ortadan kaldıracağı gerekçesiyle - durumlarını daha da kötüleştirileceği- bulduğu şeyi miras bırakamaz. Bu örnekler bireyin zekâsına ve yeteneğine sahip olmasının diğerleri tarafından hiç bir şekilde sınırlandırılmayacağı ya da adalete ilişkin bir talep yaratmayacağı görüşü ile bağdaşmaz. Kendi kendinin sahibi olma hakkının, özel mülkiyet hakkını her koşulda korumayı garantilememesi, liberteryan mülkiyet teorisi açısından, Nozick'in tutarsızlığına işaret eder.

Nozick, Chamberlein örneğinde olduğu gibi, bireylerin ellerindeki doğal yetilere sahip olmalarının, başka birinin durumunu kötüleştirmediği için Lockeçu koşulu ihlal etmediğini savunur. Rawls'un doğal yetilerin dağılımındaki ahlâkî keyfiyetin sonucunda kazanılan edinimlerinde keyfi olduğu

⁷¹ Daniel Attas, "Who Owns The Product?", *Philosophical Quarterly*, Vol.: 54, 2004, s. 555.

⁷² Michael Pierce, "Why Libertarians Should Reject Full Private Property Rights", *The Philosophical Forum*, Vol.: 32, 2001, ss. 25-26.

düşüncesini paylaşmaz. Nozick için bir edininin ahlâkî olarak meşru olmasının tek geçerli kriteri piyasa adaletiyle bezenmiş gönüllü takas ilişkilerine dayanmasıdır. Chamberlein'nin ahlâken keyfi bir dağıtım sonucunda (boyunun 1.95 cm olması) sahip olduğu yeteneği kullanarak (elde etme ve transfer ilkelerine uygun olmak koşuluyla) kazandığı 250 bin doların ahlâkî bakımından meşru olduğunu ileri sürer. Oysa yoksul bir ailede yetişmesi nedeniyle basketbol oynama yetisini keşfetmesi engellenen ya da doğuştan bacakları olmayan biri ile Chamberlein'nin durumu karşılaştırıldığında yetkilenme adaletinin ahlâken meşruluğuna dair bir problem ortaya çıkar. Ayrıca Nozick'in örneğinde olduğu gibi kimse Robinson Crusoe gibi bir adada dünyaya gelmemiştir. Kişi doğduğu toplumda var olan çoğu şeyden hiçbir çaba göstermeden yararlanır. Bu yararlanmanın da bir maliyeti olmalıdır. Nozick'in savunduğu piyasa adaleti hem bu maliyeti gözden geçirir hem de ahlâkî meşruluğu önemsemez.

Nozick'in gözden kaçırdığı bir diğer gerçekte bireylerin tercihleri dışında bazı olaylardan etkilenerek dezavantajlı duruma düşmeleridir. Piyasada yapılan mübadele işlemlerinden rızaları olmaksızın etkilenen kişiler vardır. Bunlar kendi tercihleri olmasa da geçmişteki bir ilişkinin yarattığı eşitsizlikten geleceği etkilenen kişilerdir. Örneğin Chamberlein ile diğer basketbol taraftarlarının yaptığı iktisadi mübadeleden gelecekte çocukları hiçbir tercih ya da rızaları olmaksızın etkilenir. Chamberlein'nin çocuğu diğerlerine nazaran daha üstün eğitim fırsatına sahip olur. Basketbol taraftarlarının çocuklarına kıyasla daha fazla para birikimiyle doğar. Dolayısıyla gelecek nesiller açısından fırsat eşitliği ortadan kaldırılmış olur⁷³. Nozick açısından fırsat eşitliğinin sağlanması özellikle veraset hakkının sınırlanması, bireylerin transfer etme hakkına müdahale olmaksızın yapılamayacağından kabul edilmez.

Nozick'in âdil ve hakça bir dağıtım ile ahlâkî ve insani bir dağıtım birbirinden ayırt ettiği söylenebilir. Kendi kendine sahip olma hakkı ile zemini oluşturulan mülkiyet hakkının ahlâkî bir kavram olmadığı açıktır. Özel mülkiyet hakkının oluşma sürecinde ahlâkî kaygıdan ya da kendi kendine sahibi olma hakkının ahlâkî kategoriler ihtiva ettiğinden söz etmek⁷⁴ Nozick'in yetkisel adaleti için öngörülen öncelikli bir unsur değildir. Nozick özellikle iktisadi hakların kısıtlanmasının bireyin Kantçı anlamda sürekli bir amaç olarak görülmesini engellediği gibi ahlâkî dokunulmazlığını da ihlal edeceği düşüncesindedir. Bu yüzden, örneğin herkesin sağlıklı olma hakkı için devle-

⁷³ Brighouse, a.g.e., s. 101.

⁷⁴ J.C.Lester, "Liberty as the Absence of Imposed Cost: The Libertarian Conception of Interpersonal Liberty", *Journal of Applied Philosophy*, Vol.: 14, 1997, ss. 285-287.

tin zorunlu vergi alması ve dağıtıcı bir fonksiyona bürünmesine karşı çıkar. Bunun yerine bireylerin gönüllü bağışlarının ihtiyaç sahiplerine, devlet çatısı dışında toplumsal organizasyonlar aracılığıyla verilmesini önerir. Sonuç itibariyle Nozick, iktisadi adalet ile insani bir iktisat düzenini birbirinden ayırt eder. İktisadi adaletin ölçütü yetkilenme ilkelerinden hiçbir şekilde taviz vermemektir. Bunu sağlarken ahlâkî meşruluk ikinci plana atılmış olabilir. Ahlâkî alana ilişkin bu açığı kapatmak için bireylerin gönüllü bağışlarıyla hareket etmeleri gerektiğini ileri sürer. AIDS kurbanlarının gerekli tıbbi bakımdan yoksun kalmalarına sessiz kalan yetkilenme adaleti âdil bir devlet modeli sunabilir fakat ahlâkî bakımdan yetersiz olduğu açıkça görülür⁷⁵.

Marxist düşünür Cohen, Nozick'in eşitlik karşısında özel mülkiyet hakkını bir nevi kutsamasının her koşulda insanların durumunu daha da kötüleştirdiğini iddia eder. Nozick'in kapitalizm savunusuna göre insanların daha iyi durumda olmaları için yapılan her şey iyidir, özel mülkiyet insanları daha iyi bir konuma getirir; herkes hiç kimsenin durumunu kötüleştirmedeği müddetçe mülkiyet edinebilir ve özel mülkiyet tahsisi genel olarak herkesi daha iyi bir konuma sokar. Burada özel mülkiyet sahibi olmayan ve dolayısıyla kötü durumda olanların herhangi bir şikâyet hakkı yoktur. Kötü durumda olan mülksüzlerin hayatta kalabilmeleri mülk sahibi birinin onların emek gücünü satın almak istemesine bağlıdır. Mülksüzlerin ya da işçilerin sadece diğerlerinin özel mülkiyet edinmeleriyle öncekine oranla daha kötü duruma düşmeleri hâlinde şikâyet hakları doğar. Eğer daha kötü konumda değilseler mülkiyet sahiplerinin emeklerini değerlendirmelerini ve karşılığında onlara ücret vermelerini beklemeleri gerekir. Eğer mülk edinenler mülksüzlerin ya da işçilerin emeklerini değerli bulmazlarsa Nozick'in sosyal adaletinin olmadığı minimal devletinde açlıktan öleceklerdir. Dolayısıyla mülksüzlerin durumu hem özel mülkiyet öncesinde hem de sonrasında kötüleşir⁷⁶. Nozick serbest piyasa sisteminin gönüllü işbirliğine güvenerek mülkiyet sahiplerinin mülksüzlerin emeklerinden yararlanacaklarını düşünür, oysa bunun böyle olacağını gösteren hiçbir kanıt ya da güvence yoktur. Dolayısıyla Lockeçu koşul mülk edinmenin meşruluğunu sağlamaktan oldukça uzaktır.

⁷⁵ Robin Hahnel, **İktisadi Adalet ve Demokrasi**, çev. Yavuz Alogon, İst.:Ayrıntı Yay., 2006, s.48. Solomon da "Nozick'in kişi haklarını vurgulayan ama dağılıma dayalı ödüllü adaleti sert bir biçimde eleştiren kitabı şefkate ve paylaşıma dair bilimsel değeri olan bir kitap sayılmaz" diyerek aynı eleştiriyi dile getirir. (Robert C. Solomon, **Adalet Tutkusu**, çev. Ertuğ Altınay, İst.: Ayrıntı Yay., 2004, s. 122).

⁷⁶ Cohen, a.g.e, ss. 85–86.

SONUÇ

Nozick'in, Rawls'un adalet teorisine temel itirazı, bireysel haklara gerekli değeri vermemesi ve farklılık ilkesinin bireysel hakları hiçe sayarak âdil olanı belirlemesine ilişkindir. Rawls'un saf prosedürel adalet teorisi Nozick kadar bireysel haklara ağırlık vermemiştir. Örneğin ekonomik koşulları değiştirmek için, en az avantajlı olanın maddî durumu, birinin sahip olduğu arazi bedel ödenmeksizin kamulaştırılarak geliştirilebilir. Rawls'un bu tür bir politikayı onaylaması gerekir, çünkü iki adalet ilkesinde, avantajlı olan toprak sahibinin en kötü durumda olanın iyi olması için yardım etmeme hakkı gibi, haklara dikkat etmesini gerektiren bir durum söz konusu değildir⁷⁷. Rawls'un desteklediği yeniden dağıtım politikaları, bireylerin kendi kendilerine sahip olma (self-ownership) ve mülkiyet hakkının ihlal edilmesi anlamına gelir. Nozick'in görüşü açısından Rawls ve tüm yeniden dağıtımcı refah devleti savunucuları bireylerin haklarını yeteri kadar ciddiye almama hatasına düşmüşlerdir.

Hakları yeteri kadar önemsemeyen Rawls'un hakkaniyet olarak adalet teorisi piyasa adaletinin eksikliklerini telafi etmek amacıyla oluşturulmuş olsa bile birçok yönüyle adalet duygusunu tatmin etmeyi başaramaz. Doğal yetenek ve becerilerin dağılımındaki ahlâki keyfiyetin gelir ve servet dağıtımında merkezi bir role sahip olması Rawls tarafından açıkça eleştirilse de bunu engellemek için yerine koyduğu fırsat eşitliği ve farklılık ilkesi çok sınırlı durumlar için göz önünde tutulmuştur. En avantajsız grup, özgürlükler, refah ve gelir açısından değerlendirilerek belirlenir ve doğuştan engelli olanlar bunun dışında bırakılır. Ayrıca bireysel tercih, şans gibi unsurların gelir dağılımında ne derece rol oynadığı ayırt edilmez.

Nozick her ne kadar piyasa adaleti açısından Rawls'un farklılık ilkesini eleştirse de kendi yetkilenme kuramı aynı eleştirilere maruz kalmaktan kurtulamaz. Nozick, toplumsal menfaatlerin dağılımındaki ahlâki keyfiyetleri önemsemeyen adaleti serbest piyasada yapılan "gönüllü" takas ilişkilerine indirger. Karşılıklı sözleşmede tarafların iradeleri hile, zorlama, tehdit ile sakatlanmadığı ya da hırsızlık ve gasp gibi durumların olmadığı her koşulda, bu işlemin sonucu adildir. Gelir ve servet dağıtımında, miras, yetenek ve beceri, şans ve çaba gibi ölçütler göz önünde tutulmaz.

Dolayısıyla her ne kadar Rawls'un sosyal adalet ve fırsat eşitliği savunusu adalet duygusunu tatmin etme bakımından daha elverişli gözükse de sonradan ortaya çıkan eşitsizliklerin veya dezavantajlı durumların nasıl ele alınacağına dair bir çözüm sunmadığı için eksiktir. Nozick'in piyasaya yük-

⁷⁷ David Miller, *Social Justice*, Oxford: Clarendon Press, 1976, s. 46.

diği değer ise bireysel hakların dokunulmazlığı gibi anlamlı bir misyonla çevrelenmiş olsa da maddi menfaatlerin dağıtımında adil olanı belirlemeye ilişkin yeterli ve makul bir çözümler üretmez. Çağdaş liberal adalet kavramının Nozick ve Rawls eksenindeki iki kutuplu görünümü, toplumsal menfaatlerin ve yükümlülüklerin hangi ölçütlere göre paylaştırılacağına ilişkin yapılagelen tartışmaların üstesinden gelmeyi başaramaz. Bu durumda, özellikle gelir ve servetin dağıtımı ile sosyal statü ve mevkilerin paylaştırılması konusunda daha adil çözümlerin üretilmesine ve daha farklı açılımlara gereksinim duyulduğu çok açıktır.